

NUCENÉ MIGRACE VYVOLANÉ ROZPADEM JUGOSLÁVIE A JEJICH DOPAD NA MIGRAČNÍ POLITIKU VYBRANÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍ (1991–2006)¹

Miloš Fňukal, Michal Šrubář

Forced Migrations Caused by the Break-up of Yugoslavia and their Impact on the Migration Policy of Selected European Countries (1991–2006)

The aim of the presented paper is to analyze international migrations both from and to the area of ex-Yugoslavia in 1991–2006 and to identify their possible influence on international relations, mainly among the successor states of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), Central European countries with large communities of population of South Slav and Kosovo origin (Austria, Germany, Switzerland) and the Czech Republic.

The paper consists of three main parts. The first part is, besides a brief characteristics of political development and circumstances leading to the break-up of SFRY, giving a detailed statistic of all the significant migration waves in each individual republic of the former federation, stating the main reasons and impacts of the migrations mentioned, as well as critically appraising all the available facts on the extent of given migration waves.

The second part deals with the problems of constitution, structure and numeral development of the South Slav and Kosovo communities in the Czech Republic and other selected Central European countries. In the closing part we work towards to find a factual and time context in the changes of migration and integration policy of target countries, in reaction to the humanitarian crisis in Yugoslavia of the given period.

Key words: former Yugoslavia, migrations, refugees

---

1 Studie se opírá o závěrečný výstup z výzkumného projektu RM 02/25/05 *Dopady migrací ze zemí bývalé Jugoslávie do ostatních evropských zemí*, finančně podporovaný Ministerstvem zahraničních věcí ČR, který probíhal v letech 2005–2007.

Historické události spojené s rozpadem bývalé Jugoslávie v devadesátých letech 20. století byly provázány celou řadou migrací. Některé z nich byly vyvolány přímo válečnými událostmi, buď jako válečný cíl jedné ze stran konfliktu (etnické čistky) nebo z bezpečnostních důvodů, jiné měly primárně ekonomické příčiny.²

Předkládaná studie si klade za cíl analyzovat vnější migrace z a na území bývalé Jugoslávie za období let 1991–2006 a identifikovat jejich možný vliv na mezinárodní vztahy, zejména na vztahy mezi nástupnickými zeměmi bývalé Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ) a středoevropskými zeměmi s velkými komunitami obyvatel jihoslovanského původu (Rakousko, Německo, Švýcarsko) a mj. též s Českou republikou.

Studie se člení na tři hlavní části. V první části je po stručné charakteristice politického vývoje a okolností, které vedly k rozpadu SFRJ, podán detailní statistický přehled všech významných migračních proudů podle jednotlivých republik bývalé federace s uvedením hlavních příčin a dopadů migrací a kritickým zhodnocením dostupných dat o velikosti daných migračních toků.

Druhá část studie se věnuje problematice vzniku, struktury a vývoje komunit jihoslovanských a kosovských migrantů v České republice a ve vybraných zemích Evropy. Ty byly vybrány tak, aby se lišily trendem početního vývoje jihoslovanské komunity na svém území v letech 1991–2006.

---

2 Z bohaté literatury věnované komplikovanému procesu rozpadu Jugoslávie zmiňme alespoň tyto tituly: Ivan CRKVENČIĆ, Mladen KLEMENČIĆ (eds.), *Croatia – a New European State: proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22–25, 1993*, Hrvatska – nova europska država: zbornik sa znanstvenog skupa, održanog u Zagrebu i Čakovcu od 22. do 25. rujna 1993. Zagreb 1993; Jože PIRJEVEC, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper 1995; TÝŽ, *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana 2003; Steven L. BURG, Paul S. SHOUP, *The war in Bosnia-Herzegovina. Ethnic conflict and international intervention*. Armonk – London 2000; Sabrina P. RAMET, *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962–1991*. Bloomington 1992; TÁŽ, *Balkan Babel: The desintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the fall of Milosevic*. Oxford 2002; Dejan DJOKIĆ (ed.), *Yugoslavism. History of failed idea 1918–1992*. London 2003; Miroslav TEJCHMAN, Pavel HRADEČNÝ, Miroslav ŠESTÁK, Ladislav HLADKÝ, *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996; Jan PELIKÁN, *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Geneze – vývoj – perspektivy*. Praha 1997; Miroslav ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998; Ladislav HLADKÝ, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005.

Problematikou migrací na celeevropské úrovni i v prostoru bývalé Jugoslávie se zabývají např. tyto práce: Russell KING (ed.), *Mass migration in Europe: The legacy and the future*. London 1993; Heinz FASSMANN, Rainer MÜNZ (eds.), *European migration in the late twentieth century. Historical patterns, actual trends, and social implications*. Laxenburg 1994; Stephen CASTLES, Mark J. MILLER, *The age of migration. International population movements in the modern world*. Basingstoke – New York 1998; Frank LACZKO, Irene STACHER, Jessica GRAF (eds.), *Migration in Central and Eastern Europe: 1999 Review*. Geneva – Vienna 1999; Mark CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees 2000: fifty years of humanitarian action*. Geneva – New York 2000 (vydal UNHCR); Edda CURRLE et al., *Migration in Europa – Daten und Hintergründe*. Stuttgart 2004; Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha 2005; Andrea BARŠOVÁ, Pavel BARŠA, *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno 2005; Ivan CRKVENČIĆ (ed.), *Politicko-geografška i demografška pitanja Hrvatske*. Zagreb 1991; Byron KOTZAMANIS (ed.), *La démographie des Balkans – Demography of the Balkans. Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population – Migration flows and geographical population distribution*. Volos 2000; Slavo KUKIĆ, *Demografske promjene i položaj manjina u Bosni i Hercegovini*. Maribor 2001; Dražen ŽIVIĆ (ed.), *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*. Zagreb 2005.

Závěrečná část pak usiluje o nalezení věcných a časových souvislostí mezi změnami migrační a integrační politiky cílových zemí v reakci na humanitární krizi v bývalé Jugoslávii v uvedeném období.

Metodologické poznámky, limity výzkumu

Při výzkumu migrací v prostoru bývalé Jugoslávie je třeba mít na paměti, že datová základna ke zkoumání migračních toků je v případě území bývalé Jugoslávie zatížena řadou statistických chyb a cílených mystifikací, tudíž získat přesné údaje je velmi obtížné.³ Relativně důvěryhodné jsou statistiky uprchlíků a vnitřně vysídlených osob (displaced persons – DPs) z produkce Úřadu vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (the United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR),⁴ i když hlavním kritériem pro zahrnutí do jejich údajů není splnění charakteristických znaků, ale právní fakt registrace osoby v dané kategorii (bez ohledu na její oprávněnost).⁵ Podstatně složitější je podchycení ekonomických migrantů: statistiky obecně poměrně dobře zachycují legální imigraci (opět díky nutnosti formální registrace, získání víza, povolení pobytu, pracovního povolení) – byť se liší v definicích, selhávají ale v evidenci emigrací (vystěhovalci často nevidí potřebu tuto skutečnost „oznámit“, v období vypjatých válečných událostí mnohdy ani nemají možnost).⁶ Jihoslovanské domácí statistiky jsou v tomto směru prakticky nepoužitelné – např. chorvatský Državní zavod za statistiku eviduje v letech 1993–2006 bezmála 455 tisíc přistěhovaných osob, zatímco počet vystěhovaných jen mírně přesahuje 137 tisíc (vykazované saldo zahraničních migrací je pak +318 tisíc), což jsou charakteristiky naprosto nereálné.⁷ Vzhledem k tomu je

- 3 Přímé falzifikace se týkají především počtu válečných uprchlíků a můžeme je zařadit do dvou kategorií: záměrné navyšování nebo snižování s cílem získat sympatie mezinárodní veřejnosti, demoralizovat protivníka, zvýšit odstrašující účinek, nebo manipulace s kriminálním pozadím (parazitování na humanitární pomoci); značná zkresení jsou způsobena i nedokonalostí místní statistiky (nedisciplinovanost obyvatelstva při registraci stěhování, zejména zahraniční migrace, cílený bojkot těchto aktivit v případě Kosova, rezidua svérázné metodologie výzkumu zahraničních migrací z dob SFRJ i metodologie vytvořená na základě politických zadání – např. vyloučení „nezákonných“ migrací z chorvatské statistiky v roce 1995.
- 4 Ovšem i tato data leckdy neodpovídají realitě – např. v Bosně a Hercegovině kvůli faktu, že dosud nebylo provedeno sčítání lidu, které by statisticky relativně přesně zaznamenalo změny v počtu a rozmístění obyvatelstva v důsledku války, jsou uváděné údaje o migračních pohybech (zejména u návratové migrace) zatíženy řadou zkresení (často jde následkem „politického zadání“ pouze o nadhodnocené odhady neodpovídající skutečnosti). Kritické zhodnocení migračních statistik po roce 1990, jak je udávají bosňáčtí, srbsí i chorvatští autoři a mezinárodní instituce, např. UNHCR – Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (the United Nations High Commissioner for Refugees), OHR – Úřad Vysokého představitele v Bosně a Hercegovině (Office of High Representative in Bosnia and Herzegovina) ad., konfrontované s vlastním terénním výzkumem, provedl v nedávné době Ondřej ŽÍLA, *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady*. Diplomová práce. Ústav světových dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2007.
- 5 Této skutečnosti někdy zneužívají ilegální ekonomičtí migranti, kteří statusu uprchlíka využívají k legalizaci pobytu v dané zemi.
- 6 Např. pro rok 2003 vykazoval německý statistický úřad 11 467 přistěhovaných z Chorvatska a 11 876 vystěhovaných, chorvatský statistický úřad na základě odlišné definice pouze 1 278 resp. 1 020 osob (tj. jde o řádově nižší stav a opačné saldo migrací).
- 7 Součet podle *Priopćenja, Broj 7.1.2. – Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2006* (dostupné

pro účely vzájemného srovnání nutné statistickými úřady poskytovaná data upravovat. O originální statistická data se opíráme v těch případech, kdy tyto redukce nutné nebyly, v ostatních o ty pramenné zdroje, které se problémem primárně zabývaly.

Další limitem výzkumu je samotný způsob statistické evidence migrujících osob. Zatímco migranti z prostoru bývalé Jugoslávie jsou primárně loajální svému etnickému původu a cítí sounáležitost s příslušníky vlastního národa bez ohledu na jejich právní vztah k cílové zemi migrace, statistika většiny evropských zemí seskupuje migranty na základě jejich občanství a údaj o etnicitě často vůbec nezjišťuje. Speciálně v případě bývalé Jugoslávie se tak vytváří kategorie, které zahrnují migranty napříč různými etnickými původy a neodpovídají tomu, jak se v cílové zemi migranti přirozeně seskupují. Např. v Česku tvoří mezi cizinci se srbským občanstvím značnou část k tomuto státu zcela hostilní kosovští Albánci, jejich kvantifikace je však možná pouze nepřímými odhady.

I. Migrace z prostoru bývalé Jugoslávie v období 1991–2006

Historické okolnosti rozpadu Jugoslávie

Poválečná Jugoslávie měla charakter totalitárního federativního státu s ústavně zaručenou vedoucí úlohou Svazu komunistů Jugoslávie (SKJ). Zatímco různé aspekty zahraniční a hospodářské politiky země se pragmaticky měnily, v názoru na vnitřní uspořádání státu a principiální řešení vztahu jihoslovanských národů cestou společné federace byl komunistický režim až do osmdesátých let naprosto jednotný. Politika „bratrství a jednoty“ se stala vhodnou základnou pro završení dlouhé a složité etnogeneze tří nových jihoslovanských národů: Černoorců, Makedonců a Muslimů (Bosňáků), čímž zaniklo jedno z destabilizujících specifik jugoslávského prostoru – velké skupiny obyvatel bez jasně etnické profilace. Na druhé straně se však hlasatelé doktríny bratrství a jednoty zaměřovali hlavně na projevy nacionalismu, zatímco řadu příčin pouze „zmrazili“ nebo řešili pouze částečně v naději, že pozitivní zkušenost z mezietnického soužití je postupně nivelizuje.

V době vzniku byla jugoslávská federace poměrně centralizovaná, postupně ale byly prováděny ústavní reformy (1963, 1971), které pravomoci republik a autonomních oblastí výrazně posílily a postupně zavedly i princip národnostních kvót pro obsazování míst v ústředních orgánech státu. Příčinou těchto změn byla snaha jugoslávského komunistického vůdce Josipa Broze-Tita posílit v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století svou osobní mocenskou pozici: předpokládal totiž, že jednotlivé republikové předáky bude možno kontrolovat efektivněji než federální funkcionáře, a že bude moci těžit ze vzájemných sporů republikových stranických oligarchií.⁸ Tím zahájil proces „etnifikace komunistických stran a republikových nomenklatur“ a zároveň – nechtěně – otevřel dveře nacionalismu.⁹ Do této interpretace událostí zapadá

---

on-line na http://www.dzs.hr/hrv/publication/2007/7-1-2_1h2007.htm).

8 Srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 539.

9 Srov. Ivan VEJVODA, *Yugoslavia 1945–91 – from decentralisation without democracy to dissolution*. In: David A. DYKER, Ivan VEJVODA (eds.), *Yugoslavia and After. A study in fragmentation, despair*

i federalizace vnitřní struktury komunistické strany v roce 1969 (ústřední orgány byly vytvářeny na paritním základě). Role charismatického prezidenta Tita tím byla skutečně posílena. Stal se z něj hlavní garant dalšího trvání Jugoslávie, protože oslabené federální instituce byly, na rozdíl od něj, snadno paralyzovatelné vetem některé z republik.

Politický systém vytvořený z Titovy iniciativy fungoval v době jeho života vcelku spolehlivě, přestože země procházela periodickými ekonomickými i politickými krizemi. Období po jeho smrti už má zcela jiný charakter: prohlubující se krize moci komunistické strany je spojena s krizí federace i ekonomickými problémy, které nebyl nikdo schopen uspokojivě vyřešit. Přesto se až do poloviny osmdesátých let těšil jugoslávský komunistický režim poměrně výrazné podpoře obyvatelstva, které na něm oceňovalo zejména jeho mezinárodněpolitický kredit, schopnost uchovat na balkánských poměry vysokou životní úroveň, byť za cenu neustálého zadlužování země, i jistý respekt k občanským a lidským právům. Legitimitu si získal v očích obyvatelstva také svými postoji v době druhé světové války a v době roztržky se stalinistickým východním blokem.¹⁰

V polovině osmdesátých let se dostal komunistický mocenský monopol v Jugoslávii do otevřené krize. Po změnách v Sovětském svazu (SSSR) ztratili jugoslávští komunisté svou pověst ideologických liberálů a bylo zřejmé, že řada z nich není ochotna připustit zásadní reformy, navíc v souvislosti se snižováním mezinárodního napětí přestala být územní integrita a vnitřní stabilita Jugoslávie prioritou zahraniční politiky světových velmocí. Za této situace se v zemi rozpoutal boj o moc mezi centrálními orgány a institucemi jednotlivých republik, do kterého se navíc vměšovaly jednotlivé skupiny štěpícího se vedení SKJ.¹¹ Stranická elita (ale zčásti i veřejnost) se rozdělila na dva proudy – autonomistický a centralistický. Autonomisté (hlavně představitelé Chorvatska a Slovinska), snažící se chránit a posilovat práva republik, byli motivováni zčásti snahou prosadit v jednotlivých republikách radikálnější a rychlejší reformy než by byly možné ve federaci jako celku, zčásti obavou z možné ztráty svého postavení při mocenském posílení centra. Centristé, skupina federálních politiků kolem ústředního výboru SKJ, naopak usilovali o revizi podle nich příliš konfederativní ústavy, protože ekonomická krize byla podle nich vyvolána především ztrátou účinných ekonomických řídicích mechanismů na úrovni federace. Další mocenskou skupinou, která usilovala o udržení jugoslávské jednoty, byla armáda, která se začala po Titově smrti považovat za hlavního ochránce dřívějších jihoslovanských tradic a integrity jugoslávského státu.

Za této situace se vystoupení s nacionálním (resp. nacionalistickým) základem stávala běžnou součástí života a obyvatelstvo si na ně postupně zvyklo. S postupným úpadkem autority federálních institucí se zintenzivnil mocenský boj ve svazových republikách, ve kterých byli postupně nahrazováni autentičtí titoisté, neschopní řešit problémy země, novou generací pragmatických politiků zajišťujících si podporu veřejnosti nacionalistickou rétorikou. Tento proces proběhl nejdříve v Srbsku. V květnu 1986 byl do čela Svazu komunistů Srbska zvolen Slobodan Milošević, který k upevnění

---

and rebirth. London – New York 1996, s. 19.

10 Také z těchto důvodů nelze dodnes vztah Jihoslovanů ke komunistické ideologii označit za jednoznačně negativní.

11 Srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 558.

své pozice využil značných nacionálních vášní vyvolaných kampaní kosovských Srbů obávajících se o svůj další osud v národnostně se homogenizujícím víceméně albánském Kosovu. V následujícím období (1987–1988) se pokoušel plně ovládnout Svaz komunistů Jugoslávie (tzv. antibyrokratická revoluce), podařilo se mu to však pouze v Srbsku, obou autonomních oblastech a Černé Hoře. Miloševićova pozice byla ještě posílena změnami srbské ústavy, kterými byla značně redukována politická autonomie obou autonomních oblastí.¹² Způsob, jakým bylo dosaženo souhlasu kosovské skupštiny se změnami, však uzavřel možnost dosažení kompromisního srbsko-albánského smíru a Albánci po těchto událostech začali považovat za jedinou možnost uhájení svých práv úplnou separaci od Srbska, resp. z Jugoslávie.

V roce 1989 se Miloševićova skupina neúspěšně pokoušela ovládnout situaci i ve Slovinsku. V této republice se už od roku 1988 rozvíjelo široké prodemokratické (zároveň však i značně nacionalistické) hnutí, pod jehož vlivem se komunisté vzdali v lednu 1989 mocenského monopolu, umožnili vznik dalších politických stran a přistoupili na demokratizaci a liberalizaci slovinského zákonodárství. Tím se dostali do konfliktu nejen s federálními politiky, ale i s představiteli ostatních republik, ovládaných dosud konzervativními titoisty (resp. Miloševićem). Vzniklé rozpory dále prohloubily secesionistické postoje slovinské veřejnosti, protože ta je vnímala jako snahu centra zabránit demokratickým reformám a stále více se přikláněla k názoru, že příslušnost Slovinska k Jugoslávii brzdí jeho rozvojový potenciál. Napětí vyvrcholilo v prosinci 1989, kdy Milošević vyhlásil hospodářský bojkot Slovinska do doby, než „v něm budou poraženy síly reakce a despotismu“, jak tehdy označoval nekomunistickou opozici.¹³

V lednu 1990 se rozpadl Svaz komunistů Jugoslávie na republikové organizace a v následujících měsících byly ve všech republikách provedeny zásadní demokratizační změny, mj. povolena svobodná soutěž politických stran a vypsaný předčasné volby do republikových parlamentů. V nich zcela propadly projugoslávské strany a na počátku roku 1991 už bylo jasné, že Jugoslávii v dosavadní podobě není možné udržet, jejímu rychlému rozpadu už bránil pouze postoj západních velmocí, které zdůrazňovaly nutnost zachování jednotné a demokratické Jugoslávie, zejména z hlediska zahájené integrace Evropy.

Celou první polovinu roku 1991 probíhala jednání nejvyšších představitelů jugoslávských republik, při kterých se prodiskutovaly návrhy dalšího vývoje země. Při těchto jednáních prosazovalo Chorvatsko a Slovinsko plán konfederalizace a Srbsko svoji představu federace s širokými pravomocemi centra. Ke kompromisům byly ochotny pouze dvě republiky – Makedonie a Bosna a Hercegovina – obě ale rozhodně odmítaly setrvat v Jugoslávii v případě, že se Slovinsko a Chorvatsko odtrhnou. Jejich pozdější oddělení tedy bylo spíše výsledkem strachu z podoby zbytkové Jugoslávie, než nacionalistické snahy o vlastní stát.

---

12 Navrhované změny přijala skupština Srbska 23. 2. 1989, skupština Kosova 23. 3. 1989 a v platnost vstoupily 28. 3. 1989, podstatou úprav bylo odstranění federalizujících prvků statutu autonomních oblastí, zejména jejich práva vetovat změny srbské ústavy. Srov. Miloš FŇUKAL, *Politickogeografický vývoj jugoslávského prostoru od 70. let minulého století do současnosti*. Disertační práce, Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2000, s. 109–110.

13 Srov. J. PIRJEVEC, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad*, s. 399.

Dne 25. června 1991 vyhlásilo Chorvatsko a Slovinsko koordinovaně úplné vyčlenění z Jugoslávie. Zatímco odtržení Slovinska bylo pro Srbsko vcelku přijatelné, situace Chorvatska byla naprosto jiná – početnou srbskou menšinu (navíc žijící v oblastech životně důležitých pro existenci samostatného Chorvatska) srbští politici prohlásili za neoddělitelnou součást svého národa, pro který požadovali „historické a etnické hranice“.¹⁴ V podstatě nabídli Chorvatsku dvě alternativy:

a) odtržení Chorvatska, nikoliv však v jeho teritoriální integritě (tj. podle zásady práva národů na sebeurčení byli ochotni uznat právo Chorvatů – nikoliv Chorvatska! – na oddělení od Jugoslávie; podle této logiky také nenámítali nic proti spojení zbytkového Chorvatska s částmi Bosny a Hercegoviny s chorvatskou majoritou);

b) zachování chorvatské teritoriální integrity v případě, že zůstane členem federace.

Za této situace vyslala Evropská společenství (ES) do Jugoslávie mírovou misi a pod jejím nátlakem začala 7. července 1991 na Brioni jednání Slovinska, Chorvatska a federace o řešení jugoslávské krize. Dne 13. července byla podepsána tzv. Brionská deklarace, která mimo jiné vyhlásila tříměsíční moratorium na nezávislost obou odtržených republik. Během této doby měly být vyřešeny jejich vztahy s federací, v praxi se ale podařilo urovnat pouze situaci ve Slovinsku, ze kterého se po vzájemné dohodě před vypršením moratoria stáhla jugoslávská vojska, naopak napětí v Chorvatsku v té době eskalovalo (8. října 1991 obnovily Chorvatsko a Slovinsko jednostranně vyhlášení své suverenity rozhodnutím o „přerušení státoprávních vazeb s Jugoslávií“).

Poté, co se ukázalo, že Chorvaté a Slovinci opustí jugoslávskou federaci za všech okolností, došlo v září 1991 v Makedonii ke změně dosud vcelku projugoslávského stanoviska a referendum rozhodlo o její suverenitě. Také v Bosně a Hercegovině převážily hlasy volající po nezávislosti. Už od roku 1990 každý ze tří konstitutivních bosenských národů hledal vlastní východisko z krize: Chorvaté je v souladu s postojem Chorvatska viděli v odchodu z Jugoslávie, Srbové byli jednoznačně proti a Muslimové váhali, v průběhu léta 1991 se ale i oni postupně přiklonili k vizi nezávislé Bosny. Přes nesouhlas bosenskosrbských poslanců sarajevský parlament 15. října 1991 vyhlásil suverenitu Bosny a Hercegoviny.

Koncem roku 1991 požádaly všechny čtyři republiky, které se jednostranně oddělily od Jugoslávie, Evropská společenství o uznání své nezávislosti. Uznáním nezávislosti Slovinska a Chorvatska v lednu 1992 (později i Makedonie a Bosny a Hercegoviny) přestala „stará“ Jugoslávie formálně existovat.

Charakter a základní znaky migrací vyvolaných rozpadem Jugoslávie

Bouřlivý rozpad Jugoslávie provázely největší nedobrovolné masové migrace v Evropě po roce 1945. Přestože postihly jen relativně malé území a pouze několik zemí, nebyl jejich dopad rozhodně pouze lokální záležitostí. Díky značnému počtu uprchlíků byly jugoslávskými událostmi přímo či nepřímo zasaženy nejen bezprostředně sousedící státy, ale prakticky celá Evropa.¹⁵

14 Nová srbská ústava z roku 1990 deklarovala právo Bělehradu zastupovat všechny etnické Srby, tedy i ty, kteří žijí mimo vlastní Srbsko.

15 Srov. Jean-Paul SARDON, *Demographic change in the Balkans since the end of the 1980s*. Population:

Směry, průběh a početnost migrační vlny vyvolané (u jistého počtu lidí nepochybně pouze zdůvodněné) válkou byly silně ovlivněny prakticky nepřetržitou vystěhovaleckou tradicí jihoslovanského regionu, i když migrace v devadesátých letech měly zcela specifický charakter.

Obecně lze říci, že trasy pohybu uprchlíků a žadatelů o azyl ovlivňuje několik rozdílných faktorů:

a) vzdálenost výchozí a cílové oblasti a dopravní aspekty – rychlost a dostupnost spojení;

b) existující ekonomické, politické a kulturní vazby, případně jazyková příbuznost; jde zejména o existenci neformálních sítí v cílových státech, které by migrantům zprostředkovaly práci, ubytování nebo sociální výpomoc;

c) migrační tradice (i když příčiny migrací v minulosti mohly být jiné – etnické, ekonomické, politické);

d) rozdílná ekonomická a sociální přitažlivost jednotlivých cílových zemí

e) azylová politika a praktikování azylového práva v cílových zemích.¹⁶

Přímé válečné události spojené s rozpadem Jugoslávie ve Slovinsku (červen – červenec 1991), Chorvatsku (červen 1991 – leden 1992 a květen – srpen 1995), Bosně a Hercegovině (březen 1992 – říjen 1995), Kosovu (jaro 1998 – červen 1999) a Makedonii (květen – červen 2001) se neobešly bez desítek tisíc obětí na životech a přinutily miliony lidí opustit své původní domovy.¹⁷ Masy uprchlíků měly různé cíle podle své národnosti – např. z Chorvatska směřovali uprchlíci srbské národnosti do Srbska, zatímco uprchlíci chorvatské národnosti do „mimojugoslávského“ zahraničí, v případě Bosny a Hercegoviny byly primárními cíli Muslimů Chorvatsko, Slovinsko a evropské země, u Srbů přirozeně Srbsko a jen v menší oblasti mimo bývalou Jugoslávii.¹⁸ Specifiky konfliktu bylo, že:

a) většina uprchlíků zůstala v prostoru bývalé Jugoslávie, zatímco „exjugoslávských“ uprchlíků bylo podstatně méně;

b) mimořádně vysoký byl – a dosud je – počet vnitřně vysídlených osob.¹⁹

Tato práce se primárně zaměřuje na „exjugoslávské“ uprchlíky, ovšem jejich problematika – příčiny, časový průběh, politické pozadí apod. – je úzce svázána i s ostatními kategoriemi osob přinucených opustit své domovy.

Motivace migrací byly různé, nejviditelnější část tvořily oběti tzv. etnických čistek násilně přinucené opustit své původní domovy některou z bojujících stran. Samotný mechanismus „etnického čištění“ zahrnoval kombinaci fyzického násilí vůči osobám

---

An English Selection 13 (2), 2001, s. 51.

16 Upraveno a přizpůsobeno místní situaci podle K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 341–342.

17 Nejvíce obětí padlo v Bosně a Hercegovině, kde se odhady pohybují mezi 100 a 200 tisíci, srov. J.-P. SARDON, *Demographic change in the Balkans*, s. 51.

18 Srov. Nada RADUSKI, *Migration and change of ethnic structure due to civil war in Yugoslavia*. In: B. KOTZAMANIS (ed.), *La démographie des Balkans – Demography of the Balkans*, s. 116.

19 Rozdíl mezi pojmy uprchlík a vnitřně vysídlená osoba (internal displaced persons, IDPs) je následující: pokud lidé na útěku překročí mezinárodní hranice, stávají se uprchlíky, zatímco lidé donucení migrovat uvnitř svého státu se nazývají vnitřně vysídlenými osobami.

(zabíjení, ozbrojené vyhánění z domova), ničení majetku (zejména nemovitostí), nepřiznání politických práv (např. občanství), neformální nebo dokonce i přímé diskriminace (ztráta zaměstnání, funkčního nebo společenského postavení, šikanování ve společenském styku apod.).²⁰ Často měl spouštěcí mechanismus uvádějící masy lidí do pohybu jen formu hrozeb, psychologického nátlaku nebo davové psychózy (zejména v průběhu nebo bezprostředně po vojenských akcích).

Kromě nucených migrací spojených s ozbrojenými konflikty emigrovali obyvatelé bývalých jugoslávských republik také z ekonomických důvodů. Mezi hlavní pohnutky patřily nemožnost pracovního uplatnění a ztráta životních perspektiv. Např. Srbsko v devadesátých letech 20. století opustilo odhadem až 900 tisíc lidí, zejména mladších a vzdělanějších osob,²¹ v Chorvatsku se počet ekonomických emigrantů ve stejném období blíží 200 tisícům.²² Jako další příklad může posloužit Bosna a Hercegovina, ze které od podpisu daytonské mírové dohody v listopadu 1995, tj. po skončení války, emigrovalo do konce března 1998 dalších asi 42 tisíc osob. Hlavními uváděnými důvody byly zejména pocit nejistoty z dalšího poválečného vývoje a vysoká míra nezaměstnanosti.²³

Ekonomicky motivované migrace devadesátých let 20. století jsou jen prodloužením obecného trendu z období před rokem 1990 a mají spíše podobu sezónních nebo několikaročních výjezdů se zachováním úzkých vazeb na původní zemi pobytu. Tyto pohyby jsou do značné míry kompenzovány zpětnou migrací osob, které ztratí v zahraničí možnosti pracovního uplatnění (věk, kompetence), získají možnost obživy doma nebo již dosáhnu svých ekonomických cílů. Kvantifikace je mimořádně obtížná (naturalizace části migrantů, odchod do třetích zemí, „statistické překrytí“ jinak motivovanými migracemi), ale jisté je, že se započtením zpětných migrací nevyhlíží situace zdaleka tak dramaticky, jak by se mohlo jevit z předchozího odstavce. Jako ilustrativní příklad můžeme zvolit migrace ze Srbska a Černé Hory: vybereme-li z migrací do hlavní cílové země – Německa – časový úsek nezatížený nucenými migracemi, např. období 1995–2001,²⁴ je počet vystěhování (339,3 tisíc) prakticky totožný s počtem přistěhování (339,4 tisíc).²⁵ Emigrace do Rakouska byla ve stejném období kompenzována imigrací ze třetí čtvrtin, do Švýcarska z poloviny apod.

Vzhledem k tomu, že ekonomické migrace zjevně nevybočily v devadesátých letech z trendu předchozího období, zaměříme se v následujícím přehledu především na migrace podmíněné politicky nebo etnicky.

---

20 Srov. Stipe ŠUVAR, *Posljedice etničkog čišćenja na području bivše Jugoslavije*. In: Europa i nacionalizam. Nacionalni identitet naspram nacionalnoj netrpeljivosti. Zagreb 2000, s. 197; modelové situace uvádí např. Milan MESIĆ, *Pokušaj tipologizacije izbjeglištva i prognaništva*. Migracijske teme 8, 1992, s. 105–125.

21 Srov. Jan PELIKÁN a kol., *Dějiny Srbska*. Praha 2004, s. 53.

22 Srov. Ivan ČIZMIĆ, Dražen ŽIVIĆ, *Vanjske migracije stanovništva Hrvatske – kritički osvrt*. In: D. ŽIVIĆ (ed.), *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, s. 61.

23 Srov. Ilijaš BOŠNJOVIĆ, *Bosna i Hercegovina – demografska barka*. Forum Bosnae 3–4, 1999, s. 124.

24 Nucené migrace z Kosova byly kompenzovány ještě v tomto období.

25 Přepočten podle dat uvedených v Stefan RÜHL, Edda CURRLE, *Hrvatska, Deutschland*. In: E. CURRLE et al., *Migration in Europa – Daten und Hintergründe*, s. 68–69, 71–72.

Migrace z Chorvatska

Politické pozadí

V Chorvatsku se po roce 1990 začala rychle prosazovat strana Chorvatské demokratické společnosti (HDZ, v čele s Franjo Tuđmanem), jež se snažila získat podporu voličů kombinací antikomunismu a vypjatého chorvatského nacionalismu, který postupně nabyl otevřeně protisrbský charakter. Ostatní politické síly nedokázaly vytvořit reálnou alternativu řešení jugoslávské krize a veřejnost se postupně ztotožnila s představou, že jediným možným východiskem z vleklé krize je prosazení chorvatské nezávislosti. Růst chorvatského nacionalismu spojený s idealizací chorvatského loutkového státu z let 1941–1945 a návratem k některým jeho symbolům a tradicím byl pro srbskou menšinu značně traumatizující. Jejich znepokojení a obavy z podoby soužití s většinovou populací v případném nezávislém Chorvatsku navíc podněcoval Milošević, který je hodlal využít v politickém nátlaku na Chorvatsko. V dubnu a květnu 1990 proběhly v Chorvatsku parlamentní volby. Zejména díky většinovému volebnímu systému, kterým si chtěli místní (post)komunisté pojistit své udržení u moci, se stalo jednoznačným vítězem HDZ (41,3% hlasů, 67,5% mandátů).²⁶ Pro politickou kulturu v Chorvatsku měl tento výsledek dalekosáhlé důsledky – v podstatě se pokračovalo v zaběhnutých způsobech vlády jedné strany. Nová elita se snažila upevnit své postavení obsazením významnějších míst ve státní správě i potlačovatelském aparátu svými lidmi, což za daných okolností (v dosavadním chorvatském mocenském systému měli Srbové výrazně „nadstandardní“ pozice – ve Svazu komunistů Chorvatska tvořili 40 procent členů, v policii dokonce dvě třetiny zaměstnanců)²⁷ nemohlo být vnímáno jinak než jako protisrbské politické čistky.²⁸

Chorvatští Srbové se v průběhu roku 1990 aktivizovali pobouření některými kroky nového vedení země (mj. je nová ústava postavila na úroveň maďarské a italské menšiny místo poválečného statutu konstitutivního národa) a znepokojení snahami o osamostatnění Chorvatska, které jim byly jejich předáky prezentovány jako legitimní vzpoura proti společnému státu.²⁹ Jejich politici se spoléhali na podporu Bělehradu a nebyli ochotni k žádným ústupkům: 25. července 1990 se dohodli představitelé obcí se srbskou většinou na vytvoření sdružení, které po ústavním soudem zakázaném referendu vyhlásilo 1. září 1990 politickou a kulturní autonomii. Dne 21. prosince 1990 bylo oznámeno přetvoření sdružení obcí na Srbskou autonomní oblast Krajina. To vyprovokovalo incidenty mezi Srby a chorvatskými ozbrojenými formacemi, které události interpretovaly jako vzpouru

---

26 Srov. I. VEJVODA, *Yugoslavia 1945–91*, s. 23.

27 Srov. Derek HALL, Darrick DANTA (ed.), *Reconstructing the Balkans. A geography of the new Southeast Europe*. Chichester 1996, s. 28.

28 Na zostření vztahů se Srby měl velký zájem i Tuđman – případný konflikt by ukázal nemožnost setrvání Chorvatska ve federaci a navíc by semknul chorvatské etnikum na nacionální základně, srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 572.

29 Srov. Jovan PEJIN, *How Baranja was seized in 1945 and annexed to Croatia*. In: *The creation and changes of the internal borders of Yugoslavia*. Belgrade 1991, s. 68; John R. LAMPE, *Yugoslavia as history: twice there was a country*. Cambridge 1996, s. 352.

proti chorvatské vládě.³⁰ Během první poloviny roku 1991 napětí dále rostlo a dosavadní občasná srážky přerostly v květnu ve skutečnou válku. V bojích se angažovaly i oddíly Jugoslávské lidové armády, která se prohlásila za rozhodného ochránce jugoslávského státu a snažila se získat větší vliv na politické dění v zemi. Původně od sebe oddělovala bojující strany, brzy se však otevřeně přidala na srbskou stranu. V souvislosti s eskalací bojů se Krajina 30. května 1991 prohlásila za samostatnou část federace pod názvem Republika Krajina. Chorvatsko se tím de facto rozpadlo na dva státy, mezi nimiž panoval válečný stav. Po vyhlášení nezávislosti se boje rozšířily na celou oblast při hranicích s Bosnou a Srbskem, povstalci s podporou jugoslávské armády obsadili asi třetinu chorvatského území a 19. prosince 1991 v Kninu proklamovali plnou nezávislost Republiky Srbské Krajiny (RSK).³¹

Počátkem roku 1992 došlo v Chorvatsku k výraznému uklidnění – pod tlakem mezinárodního společenství byla uzavřena mezi OSN, Chorvatskem, Srbskem a velitelem Jugoslávské lidové armády Dohoda o plánu mírových operací v Jugoslávii. Smlouva rozhodla, že ty oblasti, ve kterých se dosud bojovalo (tj. separatistická Republika Srbská Krajina – RSK), budou demilitarizovány, budou z nich staženy jednotky Jugoslávské lidové armády a budou převzaty pod ochranu OSN jako tzv. United Nations Protected Areas (UNPA). Ve třech chráněných zónách (UNPA Krajina, UNPA Východní Slavonie a UNPA Západní Slavonie) bylo následně rozmístěno 50 tisíc vojáků mírových sil, kteří kontrolovali dodržování příměří. Území pod dočasnou ochranou Spojených národů tvořilo 26,1 procenta území Chorvatska, v roce 1991 na něm ale žilo pouze 11,5 procenta chorvatského obyvatelstva.³² Přesto mělo toto území pro Chorvatsko zcela zásadní význam – narušovalo jeho životně důležité dopravní trasy a prakticky znemožňovalo efektivní spojení centra se Slavonií a jižní Dalmácií, navíc boje a neustálá nutnost zajišťovat obranu výrazně narušily chorvatskou ekonomiku a zbavily ji jednoho z rozhodujících příjmů – zisků z turistického ruchu.³³

Poté, co dohoda z roku 1992 zakonzervovala linii kontroly obou stran konfliktu, probíhala prakticky permanentně jednání o vyřešení statutu srbské menšiny. Při nich předkládalo Chorvatsko plány na vytvoření srbské autonomie.³⁴ Přestože pravidelná jednání s představiteli RSK (ti spoléhali na pomoc Jugoslávie a odmítali přistoupit na jakoukoli formu obnovení suverenity Chorvatska na jejich území) měla velmi omezené výsledky, mezinárodní společenství dále trvalo na mírovém řešení konfliktu, což vzbuzovalo mezi

---

30 Srov. Ivan CRKVENČIĆ, *Areas of aggression in Croatia. Basic historical and demographic facts*. In: I. CRKVENČIĆ, M. KLEMENČIĆ (eds.), *Croatia – a New European State*, s. 61.

31 Vznikla formálně sjednocením Republiky Krajina s dalšími dvěma jednostranně vyhlášenými srbskými útvary: Srbskou oblastí Slavonie, Baranja a Západní Srem (Srpska Oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srem) a Srbskou AO Západní Slavonie (Srpska Autonomna Oblast Zapadna Slavonija).

32 Zajímavé je, že na něm nežila ani polovina z celkového počtu chorvatských obyvatel srbské národnosti (podle sčítání lidu v roce 1991 jen 49,5 procent mimo území UNPA, hlavně ve velkých městech, původně 50,5 procent); UNPA a území kontrolované Republikou Srbská Krajina nebyly zcela totožné: chráněná území měla rozlohu 14 760 km² (vlastní UNPA 12 554 km², „pink zones“ 2 206 km²), z toho bylo pod kontrolou Srbů 12 829 km², pod kontrolou chorvatské armády (hlavně v západní Slavonii) zbývajících 1 931 km² – srov. I. CRKVENČIĆ, *Areas of aggression*, s. 62.

33 Srov. Jasna GOLUBIĆ, *Traffic problems caused by armed aggression*. In: I. CRKVENČIĆ, M. KLEMENČIĆ (eds.), *Croatia – a New European State*, s. 77.

34 Pravděpodobně pouze gesto ukazující mezinárodní veřejnosti chorvatskou dobrou vůli spor vyřešit.

Chorvaty obavy z dlouhodobého zakonzervování faktického rozdělení země. Mezi lednem a únorem roku 1993 zaútočilo Chorvatsko na RSK a obsadilo strategicky významnou oblast kolem maslenického mostu, čímž obnovilo suchozemské spojení s Dalmácií. Zároveň však porušilo dohodu o příměří, přesto nebyly mezinárodní protesty příliš silné.

V roce 1995 se Chorvatsko rozhodlo vyřešit srbský problém vojenskými prostředky: jeho armáda, aniž by narazila na jakýkoliv výraznější odpor, obsadila většinu území RSK.³⁵ Obnovení chorvatské kontroly nad územím bylo provázáno útekem převážně většiny Srbů do Jugoslávie, což byl nepochybně jeden z cílů chorvatského vedení.³⁶ Jediným územím pod kontrolou Srbů, na které chorvatská armáda nezaútočila, byla malá oddělená část RSK ležící ve Východní Slavonii a Západním Sremu při hranicích s Vojvodinou.³⁷ Pod silným tlakem mezinárodního společenství i chorvatského vedení (ale hlavně pod dojmem osudu zbylých částí Srbské Krajiny) souhlasilo vedení tohoto posledního srbského útvaru v Chorvatsku s mírovou reintegrací do Chorvatska. Tzv. erdutskou smlouvou (podepsána 12. listopadu 1995, v platnost vstoupila 15. ledna 1996) byla v oblasti na dva roky zavedena správa OSN, Chorvatsko se zavázalo udělit místnímu obyvatelstvu své občanství a respektovat jeho menšinová práva. V průběhu mezinárodní správy se ještě pokusili místní Srbové zabránit budoucímu rozdělení této oblasti mezi dvě chorvatské župy vyhlášením Oblasti Sremu, Baranje a Východní Slavonie (Oblast Srema, Baranje i Istočne Slavonije), záhřebské vedení ale negovalo i tento požadavek a 15. ledna 1998 definitivně převzalo správu. Tím získalo Chorvatsko sedm let po vyhlášení nezávislosti plnou suverenitu nad celým svým územím.

Nucené migrace

Etnické čistky a rozsáhlé přesuny obyvatel začaly v Chorvatsku vlastně ještě před vyhlášením nezávislosti 25. června 1991, sporadické boje mezi chorvatskými a srbskými (potažmo jugoslávskými) jednotkami byly hlášeny už v květnu 1991, v plné síle se rozhořely na konci června 1991, bojovalo se zhruba na polovině území státu. Z hlediska průběhu nucených migrací můžeme válku rozdělit zhruba na tyto etapy:

- 1) květen 1991 – počátek 1992: aktivní boje, vyhánění na obou stranách
- 2) počátek 1992 – květen 1995: příměří a stabilizace linie kontroly, většinové návraty,³⁸ etnická homogenizace území kontroly
- 3) květen – srpen 1995: aktivní boje, vyhánění Srbů
- 4) srpen 1995 – polovina 1996: odchod dalších Srbů, etnická homogenizace celého prostoru, návrat vnitřně vysídlených Chorvatů

35 K tomuto řešení získalo Chorvatsko neformální souhlas velmocí, které plánovaly využít chorvatské vojsko ke změně strategického poměru sil v Bosně. Vojenská akce měla dvě etapy: při akci „Bljesak“ (Blesk, 1. – 2. 5. 1995) byla reinkorporována západní Slavonie, během akce „Oluja“ (Bouře, 4. – 7. 8. 1995) pak vlastní Srbská Krajina. Srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 621.

36 Přestože chorvatské úřady a armáda oficiálně vyzývaly uprchlíky k návratu, systematicky likvidovaly jejich obydlí.

37 Rozloha tohoto území činila 2 580 km², tj. 4,6 % rozlohy Chorvatska. Srov. Mladen KLEMENCIC, Clive SCHOFIELD, *Croatia's territorial consolidation and prospects for the future*. *GeoJournal* 38, 1996, s. 396.

38 Myšleny jsou návraty uprchlíků na území kontrolované etnikem navrátilce.

5) leden 1998: odchod části Srbů z Východní Slavonie

6) zhruba od 1998: menšinové návraty³⁹

Pokus o kvantifikaci jednotlivých migračních proudů válečného období je mimořádně složitý zejména v období do počátku 1992 (velké operační území armád, časté změny faktické kontroly apod.), hlavní vlny zachycuje tabulka 1 (str. 133).

Kvantifikace nucených migrací v prostoru Chorvatska uvedená v tabulce 1 je pouze orientační a je značně diskutabilní. Na rozdíl od „čistě emigrační“ Bosny a Hercegoviny, ve které jsou migrační toky zachyceny detailně a národní statistiky se příliš neliší od údajů uváděných mezinárodními organizacemi, hrají v Chorvatsku důležitou roli tři faktory:

1) přes vysídlení části obyvatel bylo Chorvatsko cílem silné migrační vlny z Bosny a Hercegoviny (v prvé řadě bosenských Chorvatů a Muslimů);

2) uprchlická otázka byla použita jako jedna z účinných zbraní propagandistické války mezi chorvatskou a srbskou stranou (údaje byly účelově zkreslovány) – to se také odrazilo v tom, že chorvatská statistika neregistrovala uprchlé Srby;

3) značně problematické je oddělení ekonomických migrací a uprchlických vln vyvolaných válečnými událostmi – zvláště, pokud je vedlejším důsledkem války ekonomický úpadek.⁴⁰

K zjištění počtu vysídlených osob proto používá chorvatská statistika nepřímé metody – analýzu výsledků sčítání (1991 a 2001) a průběžné demografické statistiky.⁴¹ Podle ní je odhadován počet osob, které se v období 1991–2001 vystěhovaly, na 455 tisíc. Z toho tvoří přibližně 185 tisíc ekonomičtí emigranti a kolem 270 tisíc vyhnání/uprchlí Srbové. Sami autoři těchto analýz nicméně připouštějí, že počet Srbů, kteří opustili zemi, jim není v úplnosti znám.⁴²

Počet osob, které v souvislosti s vojenskými akcemi srbských separatistů v období po vyhlášení chorvatské nezávislosti získaly statut uprchlíka v zahraničí, je poměrně nízký, po uzavření příměří mezi bojujícími stranami se (v roce 1992) nacházelo v zahraničí asi 115 tisíc osob, ale už v roce 1992 se začaly vracet a repatriace byla, jak již bylo uvedeno, dokončena v roce 1998.

První uprchlickou vlnu tvořili převážně etničtí Chorvaté a jejich hlavními cíli bylo Německo (přijalo 55 tisíc ze 115 tisíc oficiálně registrovaných chorvatských běženců), Maďarsko, Rakousko a Slovinsko.⁴³ Podstatně větší masa lidí postižených válečnými událostmi zůstala v zemi⁴⁴ – počet vnitřně vysídlených osob na konci roku 1991 dosahoval

39 Myšleny jsou návraty uprchlíků na území kontrolované etnikem odlišným od etnika navrátilce.

40 Srov. Dražen ŽIVIĆ, *Izravni i migracijski demografski gubitci tijekom srbijske oružane agresije na Hrvatsku*. In: D. ŽIVIĆ (ed.), *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, s. 86.

41 Srov. I. ČIZMIĆ, D. ŽIVIĆ, *Vanjske migracije*, s. 61, počty byly zaokrouhleny na pět tisíc a upraveny podle D. ŽIVIĆ, *Izravni i migracijski demografski gubitci*, s. 90.

42 Např. D. ŽIVIĆ, *Izravni i migracijski demografski gubitci*, s. 88.

43 Tamtéž.

44 Oblastí, ze kterých se rekrutovali uprchlíci a vnitřně vysídlené osoby, nelze mechanicky ztotožňovat s územím RSK – H. Bubanović uvádí, že na nich před zahájením bojů žilo 549 tisíc lidí, srov. Helga BUBANOVIĆ, *Obnova i revitalizacija područja posebne državne skrbi Republike Hrvatske*. Geografski horizont 44, 1998, s. 19; prostor postižený „srbskou ozbrojenou agresí“ byl širší, zahrnoval téměř polovinu plochy země a žilo v něm na 1,5 milionu lidí – srov. Dražen ŽIVIĆ, *Prognano stanovništvo iz hrvatskog*

550 tisíc, přičemž během roku 1992 klesl v podstatě spontánně o více než polovinu (261 tisíc)⁴⁵ a až do obsazení RSK se udržoval na hranici 200 tisíc lidí.⁴⁶

Válka přirozeně nutila k odchodu i Srby obývající převážně chorvatské oblasti nebo oblasti zasažené bezprostředně boji. Jejich cílem byla v menší míře Bosna a Hercegovina, většina ale mířila do zbytkové Jugoslávie. K ukončení migrací nedošlo ani po přijetí srbsko-chorvatského příměří, odchod v menší míře kontinuálně pokračoval po celou dobu existence RSK (hlavní byly ekonomické motivy, tj. ekonomická situace na Srby ovládaných územích).⁴⁷ Mezi roky 1991 a 1995 (před chorvatskou ofenzivou) se tak počet srbských migrantů z Chorvatska v okolních zemích zdvojnásobil (ze 36 na 77 tisíc). Lze předpokládat, že většina uprchlíků z roku 1991 přišla z oblastí pod chorvatskou správou, později převažovali příchozí z oblastí ovládaných Srby (srov. graf č. 1, str 134).⁴⁸

Největší jednorázovou nucenou migraci v Chorvatsku přinesla až vojenská reinkorporace západní Slavonie (květen 1995) a vlastní Srbské Krajiny (srpen 1995), po které Chorvatsko opustila naprostá většina Srbů žijících na zmíněných územích.⁴⁹ Odchody pokračovaly až do poloviny roku 1996, kdy počet chorvatských Srbů nacházejících se mimo území Chorvatska dosáhl maxima (přes 377 tisíc, tj. 65 procent počtu Srbů, zaznamenaných na území Chorvatska při sčítání v roce 1991).⁵⁰

Podunavlja i problem njegovog povratka (1991.–2001.). Hrvatski geografski glasnik 65 (1), 2003, s. 67.

- 45 Chorvatsko nemělo až do roku 1995 žádnou koncepci návratu uprchlíků a návrat nebyl součástí „státní strategie“, srov. Dragutin BABIĆ, *Suživot Hrvata i Srba u prijeratom, ratnom i poslijeratnom razdoblju – implicitna kritika interpretacije rata u Hrvatskoj kao etničkog sukoba*. Migracijske i etničke teme 20, 2004, s. 202. M. Domini uvádí, že válečnou zónu bojů mezi Chorvaty a Srby (červen 1991 – leden 1992) opustilo 800 tisíc lidí (započítává i krátkodobá – v podstatě několikadenní – opuštění bydlíšť během válečných operací), po uzavření příměří na počátku roku 1992 se ti, jejichž domovy zůstaly pod kontrolou jejich strany, většinou vrátili domů, srov. M. DOMINI, *Migracijski procesi*, s. 334.
- 46 Podle D. Živiće, který se odvolává na chorvatské vládní statistiky, srov. D. ŽIVIĆ, *Izravni i migracijski demografski gubitci*, s. 87–88. K problému vnitřně vysídlených osob z dobové perspektivy srov. též Neda ESAPOVIĆ-GREŠ, *Problem povratka prognanih u ozračju ratne dobiti*. Migracijske teme 8, 1992, s. 263.
- 47 Srov. I. ČIZMIĆ, D. ŽIVIĆ, *Vanjske migracije*, s. 63.
- 48 D. Živić cituje statistiky UNHCR, podle kterých se na území Jugoslávie (v tehdejším územním rozsahu) v polovině roku 1996 nacházelo 298 tisíc registrovaných i neregistrovaných uprchlíků Chorvatska – z toho ale pouze 39 tisíc z oblastí mimo zónu UNPA, tj. z oblastí ovládaných před rokem 1995 chorvatskou armádou, srov. D. ŽIVIĆ, *Izravni i migracijski demografski gubitci*, s. 88.
- 49 Rozdílem počtu registrovaných uprchlíků z Chorvatska v Bosně a v Jugoslávii lze odvodit počet uprchlíků na 250 tisíc – jde ale jen o odhad, chorvatská statistika např. přiznávala v době bezprostředně po reintegraci Srbské Krajiny jen 120 tisíc uprchlíků, srov. H. BUBANOVIĆ, *Obnova i revitalizacija područja*, tab. 2, str. 139. Situaci komplikuje také následné etnické „dočišťování“ probíhající následující rok, odhady jsou proto značně nejednotné, N. M. Naimark uvádí 200 tisíc, srov. Norman M. NAIRMARK, *Plameny nenávisti. Etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha 2006, s. 154.
- 50 Srov. *Izješće o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000–2003: Povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova*. Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb 2003.

Tabulka 1

Chorvatsko – hlavní uprchlické vlny

období	počet	národnost	oblast v Chorvatsku	cílová země / oblast
uprchlíci				
1991	80 tisíc	Srbové	Východní Slavonie ⁵¹⁾	Srbsko, v menší míře Bosna
1991–1995		Srbové	celé území Chorvatska, hlavně RSK	Srbsko, Bosna
1991	150 tisíc ⁵²⁾	Chorvati	území vojenských aktivit Srbů	zahraničí
1995	250 tisíc	Srbové	bývalá Srbská Krajina	Srbsko, zahraničí
vnitřně vysídlené osoby (IDPs) ⁵³⁾				
1991	200 tisíc	Chorvati	území pod vojenskou kontrolou Srbů	území pod kontrolou chorvatské vlády
1991	150 tisíc	Srbové	území pod kontrolou chorvatské vlády, hlavně města	území pod vojenskou kontrolou Srbů
1995	30 tisíc	Srbové	bývalá Srbská Krajina	Východní Slavonie a Západní Srem
celkem uprchlíci	480 tisíc			
celkem IDPs	380 tisíc			
celkem	700 tisíc ⁵⁴⁾			

Zdroj: upraveno podle N. RADUSKI, *Migration and change*, s. 116, a dále s přihlédnutím k I. ČIZMIĆ, D. ŽIVIĆ, *Vanjske migracije*, s. 62; M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 218 a k dalším zdrojům vyjmenovaným v textu práce.⁵⁵⁾

51 Oblasti, které nebyly pod kontrolou RSK.

52 V roce 1991 asi 150 tisíc, po uzavření sarajevského příměří se Srby a zejména po násilné reintegraci srbských separatistických útvarů se začal tento počet rychle snižovat. V roce 1992 mělo uprchlický statut v zahraničí 115 tisíc lidí – srov. Mirjana DOMINI, *Migracijski procesi uzrokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku*. Migracijske teme 15, 1999, s. 335; I. ČIZMIĆ, D. ŽIVIĆ, *Vanjske migracije*, s. 62; pouze 80 tisíc běženců uvádí jinak poměrně „velkorysý“ K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 408.

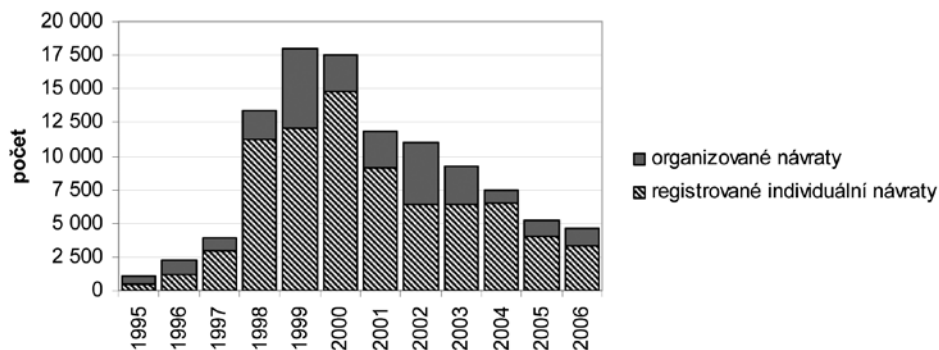
53 N. Raduški uvádí pouze souhrn vnitřních běženců, srov. N. RADUSKI, *Migration and change*, s. 116, mezi Srby a Chorvaty rozděleno s přihlédnutím k Snježana ČOLIĆ, Anita SUJOLDŽIĆ, *Neki aspekti i pretpostavke akulturacije prognanih i izbjeglih obitelji na otoku Hvaru*. Migracijske teme 11, 1995, s. 39 a k H. BUBANOVIĆ, *Obnova i revitalizacija područja*, s. 22.

54 Jde o odhad, neboť část vnitřně vysídlených osob se stala v roce 1995 uprchlíky, z tohoto důvodu nejde o součet obou forem vysídlení.

55 Chorvatské zdroje většinou uvádějí nižší celkový součet Srbů, kteří ve sledovaném období opustili zemi – celkem 300 tisíc, srov. M. DOMINI, *Migracijski procesi*, s. 333, podobně F. LACZKO, I. STACHER, J. GRAF (eds.), *Migration in Central and Eastern Europe*, s. 31, srbské zdroje uvádí naopak počty vyšší.

Graf 1

Návraty uprchlíků do Chorvatska

Zdroj: *Povratak u Republiku Hrvatsku 1995–2007 prema područjima odgovornosti UNHCR-ovih ureda na terenu*. Predstavništvo UNHCR-a u Republici Hrvatskoj, Zagreb 2007 (dostupné on-line na www.unhcr.hr).

Návrat Srbů byl dlouhodobě komplikován nevstřícným postojem chorvatského vedení, které za Tuđmanovy éry nemělo zjevně příliš chuti vzdát se konceptu etnicky homogenizovaného Chorvatska (přes občasné deklarování opaku) a vlastně dodnes musí navrátilci počítat s jistou chorvatskou hostilitou. Chorvatští autoři většinou zdůrazňují, že malý počet navrátilců je výsledkem celého komplexu příčin, z nichž ty politické jsou nyní už podružné – vedle psychologických často zmiňují zpřetrhání sociálních vazeb a ekonomickou zaostalost území, ze kterého chorvatští Srbové odešli (to bylo ostatně depopulační už dávno před chorvatskou občanskou válkou).⁵⁶ Organizovaný návrat srbských uprchlíků byl zahájen v roce 1998 přijetím Programu návratu vyhnanců, uprchlíků a vnitřně vysídlených osob. Obecně je návrat velmi pomalý, do roku 2006 se do Chorvatska vrátilo jen sto tisíc Srbů ze zahraničí (91 tisíc ze Srbska a Černé Hory, devět tisíc z Bosny a Hercegoviny) a ze Srbů vnitřně vysídlených (ve Východní Slavonii) asi 24 tisíc osob.⁵⁷

V důsledku nucených migrací se srbská menšina v Chorvatsku redukovala asi na třetinu předválečného stavu – při sčítání v roce 1991 žilo na území Chorvatska ještě 582 tisíc Srbů, v roce 2001 jich bylo sečteno už jen 202 tisíc (tj. o 380 tisíc méně).⁵⁸

56 Srov. D. BABIĆ, *Suživot Hrvata i Srba*, s. 203.

57 Srov. *Povratak prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj*. Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, Zagreb 2007.

58 Údaje ze sčítání jsou zkráceny dvěma faktory: v roce 1991 se část Srbů deklarovala jako Jugoslávci, sčítání v roce 2001 zřejmě nezachytilo část navrátilců s nedeřešeným právním statutem.

Mezinárodní dopad nucených migrací z oblasti Chorvatska na země mimo bývalou Jugoslávii

Jak již bylo uvedeno, naprostá většina obyvatel Chorvatska vyhnaných ze svých domovů během občanské války našla útočiště v oblasti bývalé Jugoslávie. Z mimojugoslávských zemí přijaly nejvíce uprchlíků Německo, Maďarsko, Rakousko a Slovinsko a jejich repatriace byla dokončena do roku 1998.

Migrace z Bosny a Hercegoviny

Politické pozadí

Pro vývoj v Bosně a Hercegovině se staly klíčové první demokratické volby, které proběhly koncem roku 1990. Do republiky se přenesly ze sousedního Chorvatska a Srbska nacionalistické vášně a obyvatelé hlasovali v souladu se svojí národností pro jednu ze tří hlavních nacionalistických stran – 40 procent pro muslimskou Stranu demokratické akce (SDA), 30 procent pro Srbskou demokratickou stranu (SDS) a 20 procent pro Chorvatské demokratické společenství Bosny a Hercegoviny (HDZ BiH).

Jak už bylo uvedeno, jednotlivé nacionalistické strany, které svá stanoviska koordinovaly s postoji „mateřských“ národních republik, zaujímaly naprosto odlišné pozice v otázce dalšího osudu Bosny a Hercegoviny. Chorvaté požadovali odchod z Jugoslávie, Muslimové záhlali a Srbové ve snaze udržet Jugoslávii kopírovali taktiku svých rodáků v Chorvatsku – zakládali své „národní rady“ v oblastech, ve kterých tvořili většinu obyvatelstva a postupně je spojovali do svazků obcí, které v září 1991 přerostly ve tři „srbské autonomní oblasti“ s vlastními (paralelními) státními institucemi. V průběhu léta 1991 se postupně přiklonili k vizi nezávislé Bosny i muslimští předáci a v součinnosti s Chorvaty, přes nesouhlas srbských poslanců parlamentu, prosadili 15. října 1991 vyhlášení suverenity. Srbsští představitelé reagovali prohlášením území, která ovládali, za Srbskou republiku Bosny a Hercegoviny.

Poté, co 15. ledna 1992 odmítla komise Evropských společenství uznat nezávislost Bosny a Hercegoviny, probíhala jednání zástupců tří konstitutivních národů a představitelů ES o uspořádání poměrů v republice, předpokládalo se, že bude stát uznán až po principiálním souhlasu všech etnik o jeho osudu. Muslimská reprezentace při těchto jednáních prosazovala zachování dosavadního stavu, tj. unitárního státu, s poukazem na nemožnost vyčlenit v tak etnicky smíšené republice národnostně homogenní oblasti. Srbové a Chorvaté s tím ale zásadně nesouhlasili – byli si vědomi toho, že při zachování současného demografického trendu by se v dohledné době stali pouhou národnostní menšinou v islámském státě. Srbové přišli s návrhem rozdělení republiky na pokud možno etnicky homogenní kantony, Chorvaté prosazovali požadavek na federalizaci země a suverenitu všech tří národů.⁵⁹ Na konci února se v Lisabonu všechny tři strany dohodly, že Bosna a Hercegovina zůstane zachována v dosavadních hranicích a její vnitřní uspořádání bude založeno na třech víceméně národních celcích.

Ještě v průběhu jednání bylo provedeno – za bojkotu Srbů – referendum o nezávislosti a 3. března 1992 vyhlásili muslimští a chorvatští poslanci parlamentu

---

59 Srov. Miroslav TEJCHMAN, *Mezinárodní společenství a jugoslávská krize, I: 1991/2*. Slovanský přehled 81, 1995, s. 317–332.

na jeho základě samostatnost Bosny a Hercegoviny. V čele státu stanul muslimský předák Alija Izetbegović. Přes neúspěch jednání o vnitřním uspořádání státu se rada ministrů zahraničních věcí ES rozhodla Bosnu a Hercegovinu k 7. dubnu 1992 uznat. V reakci na tento krok vyhlásili Srbové stejný den Republiku srbskou (RS), kterou založili koncem března jako součást kantonizované Bosny, za nezávislý stát a dosavadní občanské ozbrojené potyčky se prakticky okamžitě změnilly v občanskou válku. Každá ze stran konfliktu si vytvořila vlastní ozbrojené formace se kterými bojovala za svá etnicky čistá území.

V počáteční fázi občanské války bojovali Muslimové a Chorvati (přestože ti si už 3. července 1992 vytvořili vlastní státní útvar – Chorvatské společenství Herceg-Bosna), společně proti Srbům, v dubnu 1993 se ale jejich spojenectví rozpadlo a jejich vojska se dostávala stále častěji do vzájemných bojů. Během roku 1992 srbské vojsko ovládlo více než 70 procent území Bosny a Hercegoviny.⁶⁰ Až do léta 1995 byly frontové linie poměrně stabilní, docházelo pouze k jejich napřimování a k jisté homogenizaci území ovládaných jednotlivými válčícími stranami (území ovládané Srby bylo vždy souvislé, zatímco Chorvaté ovládali osm resp. šest vzájemně nesouvisajících enkláv, podobně muslimská armáda kontrolovala šest resp. tři oddělená území). Jednotlivá zjednodušení frontových linií byla vždy spojena s etnickým čištěním prostoru a masovými migracemi obyvatelstva.

Snahy mezinárodního společenství o urovnání poměrů v Bosně se koncentrovaly do prosazování plánů na nové uspořádání státu a ve vojenské oblasti na omezování aktivit válčících stran. Po neúspěchu prvních dvou mírových plánů (Vance-Owenův plán rozdělení Bosny a Hercegoviny na deset národnostně homogenních kantonů z října 1992 a Owen-Stoltenbergův plán z července 1993 předpokládající přetvoření Bosny a Hercegoviny na konfederaci tří republik) došlo k přeskupení válčících stran: v září 1993 byla narušena dosavadní muslimská jednota, když předák z Bihaće Fikret Abdić obvinil vedení Bosňáků ze zbytečné neústupnosti při jednáních a 27. září 1993 prohlásil bihačskou enklávu za autonomní oblast Západní Bosna. Bezprostředně poté uzavřel se Srby dohodu o trvalém míru a vzájemném uznání. Izetbegović prohlásil jeho aktivity za vzpouru a vyslal proti němu muslimská vojska věrná sarajevskému vedení. V únoru 1994 došlo k další změně na bojištích, Muslimové a Chorvati obnovili spojenectví a pod patronací USA uzavřeli 18. března 1994 tzv. washingtonskou dohodu, podle které založili (k 31. květnu 1994) jako protiváhu k Republice srbské společnou Federaci Bosny a Hercegoviny (Federacija Bosne i Hercegovine). Federace deklarovala nároky na oblasti, ve kterých měli Chorvati a Bosňáci před válkou většinu, tj. na 58 procentech území Bosny a Hercegoviny.⁶¹ Až do prvních voleb po přijetí daytonského mírového plánu (14. září 1996) však fungovala pouze ve vojenském ohledu, jinak byla její existence pouze formální, na územích pod kontrolou Chorvatské rady obrany nadále vykonávaly státní moc orgány Chorvatské republiky Herceg-Bosna, v oblastech pod

---

60 Nepoměr s podílem Srbů na obyvatelstvu (31 procent) byl ale všeobecně (zejména zásluhou bosňácké propagandy) přeceňován. Vzhledem k výrazné územní koncentraci Bosňáků do měst kontrolovala bosňácká armáda území, na kterém žilo před válkou 82 procent všech bosenských Muslimů, zatímco u Srbů činil obdobný ukazatel 50 procent a u Chorvatů dokonce pouze 42 procent, srov. Mladen KLEMENČIĆ, *Four theses about Croatia and Bosnia*. In: I. CRKVENČIĆ, M. KLEMENČIĆ (eds.), *Croatia – a New European State*, s. 58.

61 Fakticky ale ovládala pouze polovinu tohoto území, srov. Vladimír LIŠČÁK, Pavel FOJTÍK, *Státy a území světa*. Praha 1998.

kontrolou Armády Bosny a Hercegoviny pak ústřední sarajevská vláda, která zároveň reprezentovala Republiku Bosnu a Hercegovinu jako celek.

V létě roku 1995 se podstatně změnila situace na bojištích: Srbové dobyli dvě z šesti tzv. „bezpečných zón“ OSN (Srebrenicu a Žepu)⁶² a vážně hrozilo, že v součinnosti s Abdićem získají i celou bihačskou muslimskou enklávu. Vzhledem k tomu se 21. července 1995 dohodli Tuđman, Izetbegović a zástupce bosenských Chorvatů na společných vojenských akcích proti Srbům (tzv. splitská smlouva). V průběhu obsazování Srbské Krajiny v Chorvatsku se jim 5. srpna podařilo prorazit srbské obklíčení Bihaće, čímž zlikvidovali Abdićův státěček, který jen několik dní předtím vyhlásil úplnou nezávislost. Poté, co na přelomu srpna a září letecké útoky NATO výrazně narušily bojeschopnost srbské armády, obsadili spojenci rozsáhlá území západní a střední Bosny, tedy oblasti před válkou převážně srbské.⁶³ Ofenzíva byla zastavena pod tlakem velmocí 19. září 1995. Muslimsko-chorvatským vojskům se během ní se podařilo spojit bihačskou enklávu s územím centrální Bosny, naopak Srbové rozsáhlé oblasti ztratili a pod jejich kontrolou zůstalo jen 45 procent území Bosny a Hercegoviny.

Za nové situace na bojištích uzavřely v říjnu 1995 bojující strany příměří a ve dnech 1. až 21. listopadu probíhala pod americkou patronací jednání prezidentů Bosny a Hercegoviny, Srbska a Chorvatska v Daytonu. V průběhu jednání uznala Bosna a Hercegovina existenci Republiky srbské, zároveň uznala Jugoslávie Bosnu a Hercegovinu v mezinárodně povržených předválečných hranicích. Američanům se obrátním diplomatickým tlakem podařilo přesvědčit obě strany, aby souhlasily s navrženým rozdělením území mezi Srby a bosňácko-chorvatskou federaci v poměru 49 ku 51 procentům, oddělením obou území čtyři kilometry širokou demilitarizovanou zónou, poměrně složitým státoprávním uspořádáním země, právem uprchlíků na návrat do původních domovů i vojenskou asistencí v prvních letech uskutečňování mírové dohody. K jejímu podpisu došlo 14. prosince 1995 v Paříži.⁶⁴

Klíčovým výsledkem mírové smlouvy je složitá právní konstrukce, kterou jsou regulovány vztahy mezi třemi konstitutivními národy. Podle ústavy je Bosna a Hercegovina rozdělena na dvě entity – Republiku srbskou (RS) a bosňácko-chorvatskou federaci. Ústava nikde neoznačuje zemi za federaci a vyhýbá se i přesnému vymezení pojmu „entita“, zároveň však ponechává ústřední vládě a parlamentu jen minimální kompetence v několika přesně vymezených oblastech. Bosna a Hercegovina zůstává státem tří konstitutivních národů, což plně respektuje i složení ústředních orgánů země, zejména parlamentu a prezidia. Poměrně složitým způsobem jsou na nejrůznějších úrovních veřejné správy chráněny zájmy jednotlivých národů (v podstatě mají právo veta na rozhodnutí, která jsou v jejich „životním zájmu“ (tzv. vital interests). Z územního hlediska nechala mírová smlouva otevřenou mimořádně citlivou otázku průběhu hranice v obci Brčko, o které měla rozhodnout do jednoho roku mezinárodní arbitráž.⁶⁵ Konečně

62 Chráněny od května 1993, kromě Sreberenice a Žepy sem náležely i Sarajevo, Tuzla, Bihać a Goražde.

63 Nálety NATO byly reakcí na masakr v Sarajevu z 28. srpna 1995 způsobený granátem vystřeleným údajně ze srbských pozic.

64 Podrobně o průběhu a výsledcích jednání srov. L. HLADKÝ, *Bosenská otázka*, s. 292–293.

65 Město leží v nejužší části území RS, zajišťuje kompaktnost jejího území a umožňuje spojení její západní a východní části, což také byly hlavní argumenty, o které se opíraly srbské nároky na danou oblast. Naopak Federace argumentovala etnickou strukturou území před válkou a nepřipustností potvrzení výsledků

rozhodnutí vydal arbitrážní tribunál pro Brčko až 5. března 1999. Jeho výrok správní strukturu Bosny a Hercegoviny ještě zkomplikoval, tribunál totiž přihlédl k srbským i bosňácko-chorvatským nárokům a rozhodl zříditi na území předválečné obce Brčko v hranicích z 1. ledna 1991 územní jednotku „Brčko, Distrikt Bosny a Hercegoviny“ (Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine) jako kondominium obou entit. V distriktu nemá žádná z entit právo uplatňovat své pravomoci. Území bylo prohlášeno za samosprávné, podléhající přímo ústředním orgánům země, teoreticky ale zůstává celé součástí obou entit a jeho vytvoření proto není v rozporu s dualistickým charakterem státu.

V praxi se začal daytonský model realizovat se značnými obtížemi až po prvních poválečných volbách 14. září 1996. Činnost poměrně složitého státoprávního uspořádání (v zemi je 14 vlád a parlamentů na centrální i regionální úrovni s dosti složitě propletenými hierarchickými vztahy) překrývá úřad Vysokého komisaře, fakticky mezinárodního protektora, který nad všemi složkami veřejné správy dohlíží a má právo je korigovat. Jeho úloha byla v prvních letech po Daytonu pro funkčnost celého systému klíčová. Přes konstrukce mírové smlouvy Bosna v podstatě zůstává i nadále složena z neochotně spolupracujících etnicky homogenních oblastí. Je zřejmé, že hlavním pojítkem státu není přání jednotlivých národních společenství, ale vnější tlak. Vzhledem k tomu, že je Bosna a Hercegovina díky etnickým čistkám zemí, která je snadno dělitelná, a navíc vztahy jednotlivých etnik jsou poznamenány špatnými historickými zkušenostmi, zůstává nadále budoucnost Bosny a Hercegoviny dosti problematická.

Nucené migrace

V Bosně a Hercegovině bylo v letech 1992–1995 vyhnáno na 2,2 milionu lidí, z toho asi 1,2 milionu odešlo do ciziny, jeden milion připadá na vnitřně vysídlené osoby.⁶⁶ Časový průběh a územní strukturu přesunů obyvatelstva shrnuje tabulka 2 (str. 139).⁶⁷

Obecně je mimořádně obtížné zjistit, jak se měnily počty uprchlíků v průběhu válečného období – k nejrozsáhlejším přesunům ale došlo bezesporu v době do relativní stabilizace frontové linie mezi srbskými a bosňácko-chorvatskými silami v průběhu roku 1992, v době pádu východobosenských muslimských enkláv (Žepy a Srebrenice v červenci 1995) a poté během letní ofenzivy bosňácké a chorvatské armády v roce 1995.

Vnitřně vysídlené osoby se stahovaly do oblastí pod kontrolou vojsk své národní skupiny, často do domů a bytů, které podobně jako oni opustili jiní uprchlíci. Uprchlíci, kteří překročili hranice Bosny a Hercegoviny, směřovali podle údajů sarajevského ministerstva pro lidská práva a uprchlíky téměř do stovky různých zemí, nejčastější cílové státy dokumentuje tabulka 3 (str. 140).

---

etnických čistek.

66 V době bojů se pod bezprostředním dojmem válečných událostí a zčásti i kvůli nemožnosti ověření skutečného počtu vnitřně vysídlených osob objevovaly vyšší odhady. V současnosti se všeobecně důvěřuje údajům sarajevského ministerstva pro lidská práva a uprchlíky, o které se opírá i tento text.

67 V letech 1991–1995 poklesl počet obyvatel Bosny a Hercegoviny z 4,3 milionu na 2,8 milionu, tj. o 1,5 milionu. Ve srovnání s tabulkou tedy „chybí“ zhruba 300 tisíc lidí – vedle válečných obětí (sarajevské Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky uvádí „desítky tisíc“) a nezvěstných (v roce 2006 stále ještě 15 tisíc osob) jde o důsledek propadu přirozeného přírůstku v období války i po ní (odešli hlavně mladí) a zvýšení úmrtnosti.

Tabulka 2

Bosna a Hercegovina – hlavní uprchlické vlny

období	počet	národnost	oblast v Bosně a Hercegovině	cílová země
uprchlíci				
1992–1995	600 tisíc	Muslimové	Republika srbská	zahraničí
1992–1995	300 tisíc	Srbové	bosňácko-chorvatská federace	Srbsko
1992–1995	100 tisíc	Chorvati	Republika srbská	Chorvatsko
uprchlíci celkem	1,2 milionu			
vnitřně vysídlené osoby (IDPs)				
1992–1995	500 tisíc	Srbové	bosňácko-chorvatská federace	Republika srbská
	100 tisíc	Chorvati	Republika srbská	bosňácko-chorvatská federace
	400 tisíc	Muslimové	Republika srbská	bosňácko-chorvatská federace
celkem IDPs	1,0 milion			
celkem	2,2 milionu			

Zdroj: N. Raduski, *Migration and change*, s. 116, upraveno podle Mark CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 219.

Zhruba dvě pětiny (43,3 %) uprchlíků našly útočiště v sousedních republikách bývalé Jugoslávie, především v Srbsku a Černé Hoře (etnickí Srbové) a Chorvatsku (Chorvati, zčásti i Bosňáci), jen v menší míře ve Slovinsku a minimálně v Makedonii. Častějším cílem než bývalé jugoslávské republiky se staly ostatní země Evropy a v menší míře i zámoří (celkem 56,7 %). Téměř polovinu z nich přijalo Německo (320 tisíc) následované Rakouskem (86,5 tisíc) a Švédskem (58,7 tisíc).⁶⁸ Obecně vyhledávali uprchlíci buď země etnicky nebo komunikačně blízké (Chorvatsko, Srbsko), země, ve kterých měli kontakty nebo mohli navázat na předchozí dlouholetou dočasnou pracovní migraci (Německo, Švýcarsko, Švédsko, Rakousko) a tradiční imigrační země (USA, Kanada, Austrálie, Nový Zéland).

68 Současné údaje Ministerstva pro lidská práva a uprchlíky v Sarajevu, dobové údaje UNHCR a místních vlád se zpravidla mírně liší, nikoliv však řádově – např. pro Německo se uvádělo i 345 tisíc uprchlíků, srov. F. LACZKO, I. STACHER, J. GRAF (eds.), *Migration in Central and Eastern Europe*, s. 31. Rozdíly plynou nejen z ne zcela shodných definic pojmu uprchlík, ale jsou jistě zkrsleny i snahou ilegálních migrantů pobývajících v cílových zemích už před vypuknutím krize v Bosně a Hercegovině „legalizovat“ svůj pobyt.

Tabulka 3

Hlavní cílové země uprchlíků z Bosny a Hercegoviny 1992–1995

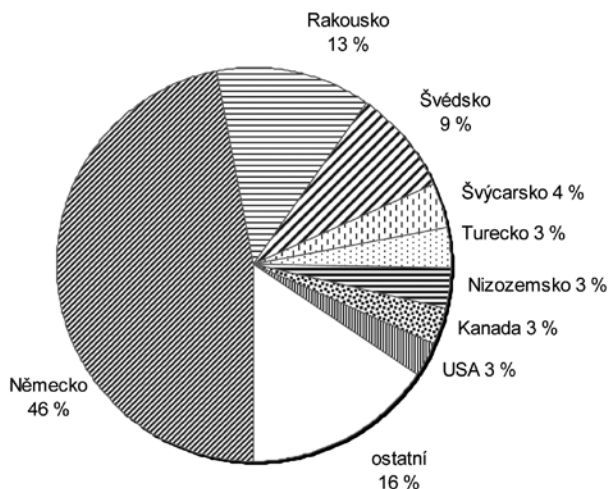
cílová země	počet evidovaných uprchlíků 1992–1995	stav v roce 2005		
		odešli jinam	repatriováni	zůstali v cílové zemi
země bývalé Jugoslávie				
Chorvatsko	170 000	52 000	56 000	62 000
Makedonie	9 000	4 800	3 750	450
Slovinsko	43 100	23 200	15 000	4 900
Srbska a Černá Hora	297 000	50 000	110 000	137 000
celkem	519 100	130 000	184 750	204 350
ostatní země				
Austrálie	15 000	0	800	14 200
Belgie	5 500	0	500	5 000
Česká republika	5 000	1 000	1 000	3 000
Dánsko	17 000	0	1 600	15 400
Francie	6 000	100	900	5 000
Itálie	12 100	2 000	2 000	8 100
Kanada	20 000	1 000	600	18 400
Maďarsko	7 000	1 000	2 500	3 500
Norsko	12 000	1 300	2 500	8 200
Německo	320 000	52 000	246 000	22 000
Nizozemsko	22 000	2 000	4 000	16 000
Rakousko	86 500	5 500	10 100	70 900
Řecko	4 000	400	600	3 000
Španělsko s Portugalskem	4 500	1 000	1 000	2 500
Švédsko	58 700	0	1 900	56 800
Švýcarsko	24 500	2 600	11 000	10 900
Turecko	23 500	17 800	4 650	1 050
USA	20 000	1 000	1 500	17 500
Velká Británie s Irskem	4 100	100	1 000	3 000
ostatní	13 500	1 200	1 100	11 200
celkem „mimojugoslávské“ země	680 900	90 000	295 250	295 650
celkem v zahraničí	1 200 000	220 000	480 000	500 000

Zdroj: M. NENADIĆ et al., *Uporebna analiza*, s. 48.

Pro rozhodování o cílové zemi měla poměrně velký význam národnost uprchlíků – zatímco Chorvati a Srbové se mohli spolehnout na – byť finančními limity válek narušených ekonomik omezenou – ochotu k přijetí v „domovských“ republikách, kam často směřovali, muslimští Bosňáci byli nuceni orientovat se mnohem více na třetí země mimo region bývalé Jugoslávie. Také z toho důvodu tvořili muslimové mezi uprchlíky do západní Evropy celých 80 procent (Chorvati 13 procent, Srbové 6 procent).⁶⁹

Graf 2

Cílové země uprchlíků z Bosny v letech 1992–1995 (mimo bývalé jugoslávské republiky)

Zdroj: Mario NENADIĆ et al., *Uporebna analiza pristupa pravima izbjeglica i raseljenih osoba*. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2005, s. 48.

Podstatnou složkou daytonského mírového plánu bylo ukončení násilí a umožnění repatriace vysídlených osob a uprchlíků. Do realizace plánů na návrat uprchlíků se jako první zapojilo Německo a Švýcarsko – oba státy ve spolupráci s International Organization for Migration a ostatními relevantními mezinárodními organizacemi. Přes stabilizaci regionu, vojenskou asistenci mezinárodního společenství a uspořádání voleb ale nebyla situace pro návrat uprchlíků příliš příznivá: problémem byla nejen katastrofální ekonomická situace země (během války se snížil už tak malý HDP na jednoho obyvatele z 1900 dolarů na 500 dolarů a průmyslová produkce na pět až deset procent předválečného stavu), ale i zničená infrastruktura (z 35 až 40 procent) a zejména bezpečnostní rizika.⁷⁰ Lidem, kteří se chtěli vrátit, často bránili místní nacionalisté, kteří tvrdili, že domy uprchlíků byly buď za války zničeny, nebo byly poskytnuty jako obydlí jiným běžencům.⁷¹ Jen velmi

69 Tamtéž.

70 Srov. S. CASTLES, M. J. MILLER, *The age of migration*, s. 109.

71 Srov. L. HLADKÝ, *Bosenská otázka*, s. 309.

pomalu se také překonávala značná skepse nad dalším vývojem a perspektivami země, ve které po válce nadále absentují vzdělání a společensky aktivní lidé (ti tvořili největší skupinu mezi uprchlíky a mají nejmenší tendenci vracet se zpět – zhruba 42 tisíc osob, převážně příslušníků inteligence a mladých lidí, dokonce odešlo z Bosny a Hercegoviny ještě krátce po Daytonu, od listopadu 1995 do března 1998).⁷²

Největší počet návratů uprchlíků se realizoval v prvních třech letech po skončení války, přesto byl všeobecně hodnocen jako poměrně pomalý. V prvních třech letech se realizovalo jen 300 tisíc návratů z ciziny (a dalších 250 tisíc návratů uvnitř Bosny), tj. do původního místa pobytu se vrátila pouze čtvrtina uprchlíků a vnitřně vysídlených osob (mezi oběma kategoriemi nebyl co do „úspěšnosti návratu“ rozdíl).⁷³ Navíc šlo většinou o návraty do vlastních domů a bytů na území kontrolované vlastním etnikem (nejčastěji na bázi spojování rodin), v bezpečnostně nejistých poměrech se až do roku 1998 prakticky nevyskytovaly tzv. „menšinové návraty“, tj. návraty do oblastí, ve kterých většinové obyvatelstvo nemělo shodnou národnost jako uprchlík nebo vnitřně vysídlená osoba. Do roku 1998 se našlo jen 90 tisíc takových „odvážlivců“.⁷⁴

Pomalé tempo návratu přimělo mezinárodní orgány v Bosně k vytvoření komplexní strategie k jejímu oživení. Klíčovým v tomto ohledu bylo přijetí zákona o vlastnictví, který měl zajistit vrácení nemovitostí předválečným majitelům i v případě, že byly mezitím obydleny jinými lidmi (odpovědné jsou za to orgány místní samosprávy). Obce byly zainteresovány na spolupráci v tomto procesu finančně (finanční pomoc spolupracujícím a sankce nespolupracujícím obcím). Tato strategie byla vcelku úspěšná a v letech 1999–2003 se vrátilo z ciziny dalších 150 tisíc lidí (uvnitř státu 300 tisíc). Pozitivním trendem je růst počtu menšinových návratů, které se většinou realizují do větších měst (srov. graf č. 3, str. 143).

V období od roku 1996 do roku 2005 se vrátilo do svých domovů asi 480 tisíc uprchlíků a 565 tisíc vnitřně vysídlených.⁷⁵ Mimo své předválečné domovy se nachází dodnes asi polovina uprchlíků a vnitřně vysídlených osob, obecně se ale proces návratu blíží ke konci, protože u zbývajících uprchlíků se značná část již – buď ze strachu, nebo z nedostatku víry – stěhovat do původního bydliště nechce. V roce 2004 registrovalo ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky ještě 180 tisíc vnitřně vysídlených osob v programu pomoci při návratu do původních bydlišť, skutečný počet návratů ale v roce 2005 klesl pod šest tisíc.

Z původních 1,2 milionu zahraničních uprchlíků bylo do země repatriováno pouze 480 tisíc osob (40 procent), ze zbývajících 720 tisíc se 220 tisíc odstěhovalo do třetích zemí (18 procent) a 500 tisíc osob se dodnes nachází v původní cílové zemi. Z tohoto počtu zhruba 400 tisíc získalo v zemi pobytu trvalý pobyt nebo jiným způsobem „trvale“ vyřešilo svůj status, nejasné nebo neuzavřené je dosud postavení asi 100 tisíc původních bosenských uprchlíků.

---

72 Srov. I. BOŠNJOVIĆ, *Bosna i Hercegovina*, s. 124; L. Hladký uvádí, že se jejich absence negativně projevuje prakticky ve všech oblastech poválečné rekonstrukce, srov. L. HLADKÝ, *Bosenská otázka*, s. 298.

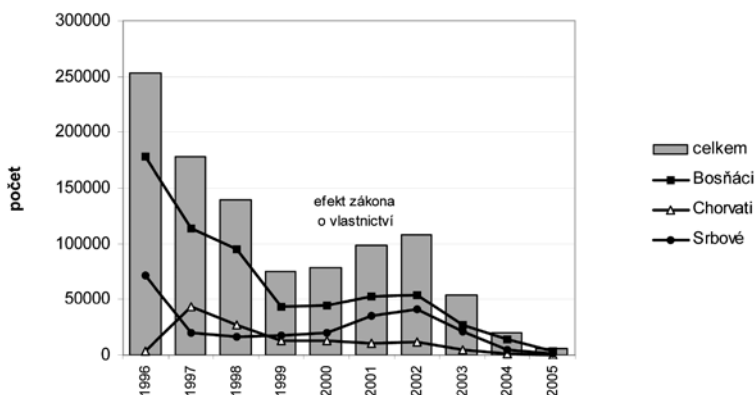
73 Srov. L. HLADKÝ, *Bosenská otázka*, s. 309.

74 Tamtéž.

75 Srov. S. KUKIĆ, *Demografske promjene*, s. 15–16; po roce 2001 aktualizováno podle údajů sarajevského ministerstva pro lidská práva a uprchlíky.

Graf 3

Proces návratu uprchlíků a vnitřně vysídlených v Bosně a Hercegovině

Zdroj dat: Ministerstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2006.

Mezinárodní dopad nucených migrací z oblasti Bosny a Hercegoviny na země mimo bývalou Jugoslávii

Mezi cílovými zeměmi uprchlické vlny z let 1992–1995 jsou signifikantní rozdíly v podílu bosenských občanů, kteří v nich zůstávají i deset let po příchodu: mimořádně vysoký je v tradičních imigračních zemích (např. Kanada – 92 procent, Austrálie – 95 procent, USA – 88 procent, vedle nich ale i Dánsko – 91 procent a Švédsko – 97 procent) a také v bývalých republikách Jugoslávie, naopak poměrně nízký v zemích, které měly velmi aktivní reemigrační politiku (včetně podpory celého reemigračního procesu – např. Německo – 77 procent repatriováno, 16 procent odešlo do třetích zemí, Švýcarsko – 45 procent repatriováno, 11 procent odešlo jinam), k nim se poté přiřazují země, které byly pro uprchlíky málo atraktivní (Turecko – v zemi zůstala jen čtyři procenta Bosňanů, 76 procent odešlo jinam). Příklad Německa je v mnoha ohledech modelový: 320 tisícům „svých“ uprchlíků z Bosny udělilo statut dočasné ochrany. K 1. říjnu 1996 zahájilo repatriaci uprchlíků, kterou do poloviny roku 1998 aplikovalo na 202 tisíce uprchlíků – z nich se 94 procent vrátilo dobrovolně, necelé jedno procento bylo repatriováno silou a asi pět procent přesídlilo do dalších zemí (hlavně do USA). Ostatní země, které status dočasné ochrany rozmělnily řadou výjimek, flexibilní interpretací kritérií, apod. zdaleka tak úspěšné nebyly (např. Rakousko).⁷⁶

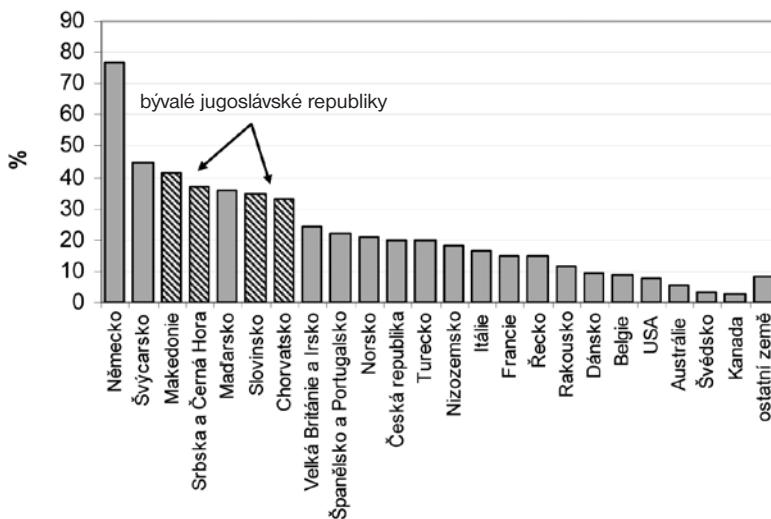
Mimořádně nízký počet navrátilců ze Švédska je způsoben tím, že tato země jako jediná ze západoevropských států neaplikovala na běžence z Bosny uprchlický statut dočasné ochrany (Temporary Protection Status – TPS). Bosenská krize byla vlastně první „ostrý“ test uplatnění institutu TPS, který byl přijat výkonnou radou UNHCR už

76 Srov F. LACZKO, I. STACHER, J. GRAF (eds.), *Migration in Central and Eastern Europe*, s. 33.

v roce 1980 a 1981. Jeho použití se evidentně osvědčilo, i když některé jeho mechanismy nefungovaly tak, jak se původně předpokládalo, např. nebyla koordinována politika kvót a návratu (s výjimkou konzultací mezi Německem, Rakouskem a Švýcarskem).⁷⁷

Graf 4

Úspěšnost repatriace uprchlíků z Bosny a Hercegoviny v letech 1996–2005 (v procentech)

Zdroj dat: Ministerstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2006.

Migrace ze Srbska, Černé Hory a Kosova

Politické pozadí

Srbsko

Po uznání nezávislosti Slovinska a Chorvatska v lednu 1992 srbské vedení pochopilo, že je nejen nereálný plán na udržení jugoslávského státu, ale vzhledem k jednoznačnému požadavku mezinárodního společenství na zachování stávajících mezirepublikových hranic a jeho odporu proti přímému vojenskému angažování Srbů v dosavadních krizových oblastech mimo území Srbska (Chorvatsko, Bosna)⁷⁸ i iluze, že

⁷⁷ Tamtéž, s. 32.

⁷⁸ Už 7. září 1991 na mírové konferenci o Jugoslávii, kterou svolala ES do Haagu, aby projednala návrhy na řešení jugoslávské krize, byly za hlavní principy předem prohlášeny nepřístupnost násilné změny hranic, rovnoprávnost všech stran konfliktu a respektování všech legitimních zájmů. Srov. M. TEJCHMAN, *Mezinárodní společenství*, s. 320.

by mohlo vyřešit situaci vojensky nebo anexí. Pozornost proto soustředilo na vytvoření nové (užší) Jugoslávie s perspektivou, že tento stát později připojí i srbská území odtržená od zbývajících republik bývalé SFRJ. Vůli zapojit se do „třetí“ Jugoslávie projevila kromě Srbska pouze Černá Hora, ovládaná tehdy Miloševićovými spojenci. Společný stát Srbska a Černé Hory byl nazván Svazová republika Jugoslávie (Savezna Republika Jugoslavija, SRJ). Ústava z 27. dubna 1992 prohlásila novou Jugoslávii za federaci dvou rovnoprávných republik, umožňovala však i přistoupení dalších regionů a neznamenala tedy a priori odvolání srbských územních nároků na části Chorvatska a Bosny.

Prakticky od založení měla SRJ mimořádně slabou mezinárodněpolitickou pozici – většina západních zemí ji vinila z podněcování konfliktů v Krajině a Bosně, postupně dokonce převládá názor, že Srbové jsou hlavním, ne-li přímo jediným viníkem nestability celého regionu. Na základě tohoto přesvědčení vyhlásila Rada bezpečnosti OSN 30. května 1992 proti SRJ přísné sankce za její vměšování do občanské války v Bosně a Hercegovině. Sankce sice zkomplikovaly vnitropolitickou situaci v zemi, nevedly ale k ukončení podpory srbských secesionistických revolt v okolních zemích. V tomto ohledu měla politika Bělehradu obecnou podporu tehdejšího srbského obyvatelstva, které bylo přesvědčeno, že sankce jsou výsledkem jakéhosi mezinárodního spiknutí bývalých jugoslávských republik a jejich kampaně očerňující srbský národ.⁷⁹

V roce 1994 se srbské vedení, které zhodnotilo mezinárodní dopady široké podpory Republiky Srbská Krajina a Republiky srbské a pochopilo naprostou bezvýchodnost své dosavadní politiky vůči Chorvatsku a hlavně Bosně, rozhodlo radikálně změnit svoji dosavadní politiku: přistoupilo na podporu plánů mezinárodního společenství na řešení krize v Bosně a pohrozilo vedení tamní srbské komunity ukončením pomoci, pokud na ně nepřistoupí. Podobný obrat byl proveden i ve vztahu k Chorvatsku v otázce krajinských Srbů, Milošević v podstatě uznal právo Chorvatska na návrat RSK pod jeho jurisdikci a dohodl s ním normalizaci vztahů. Na vstřícné kroky Srbska reagovalo mezinárodní společenství zeslabením (ne ale odvoláním) sankcí. Po uzavření daytonského míru v Bosně a erdutského protokolu v Chorvatsku byly odvolány veškeré sankce proti Jugoslávii a jak vnitropoliticky tak mezinárodně se pozice srbského vedení upevnila. Tento mezinárodní kredit však Milošević v souvislosti s eskalací kosovského problému v letech 1998 a 1999 opět ztratil a jeho země se ocitla v naprosté politické izolaci.

Kosovo

Prakticky permanentním vnitropolitickým i mezinárodněpolitickým problémem Srbska je otázka postavení albánské menšiny v zemi, resp. otázka statutu Kosova, které získalo Srbsko po balkánských válkách. Srbský národ je ke Kosovu, na jehož území leželo jádro středověkého srbského státu, tradičně silně citově vázán, přestože už není dominantní složkou místního obyvatelstva. V Srbsku a později i v Jugoslávii byli Albánci původně marginalizováni jako neslovanský kulturně a jazykově cizorodý element,

---

⁷⁹ Tato reakce byla zcela přirozená: Chorvaté a Muslimové (Bosňáci) zcela vyhráli propagandistickou válku a získali na svou stranu hlavní světová média, ve kterých byli paušálně líčeni jako nebohé oběti srbské agresivity, a nepostihly je žádné restrikce mezinárodního společenství, přestože se jejich nacionalističtí vůdci cíli a metodami od srbských příliš neodlišovali.

ke zlepšení jejich postavení a k celkovému civilizačnímu povznesení oblasti došlo až v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. V politické rovině se změna projevila značným rozšířením kosovské autonomie, v demografické rychlým nárůstem podílu Albánců na kosovském obyvatelstvu. Tento fakt – i díky skutečnosti, že se kosovští Albánci nikdy zcela neztotožnili se svojí příslušností k Srbsku – vzbuzoval obavy z albánského separatismu a stal se jednou z roznětek albánsko-srbských kontroverzí.

Již v roce 1989 byly provedeny výrazné změny srbské ústavy omezující práva autonomních oblastí, k dalšímu omezení došlo v květnu 1990 a v září 1990, kdy nová srbská ústava zrušila jejich politickou autonomii a zavedla pro Kosovo staronový název z období krátce po druhé světové válce – Kosovo a Metohija. Ilegální kosovský parlament zvolený ještě před zrušením politické autonomie prohlásil 22. září 1991 zemi za nezávislou a vytvořil paralelní státní struktury.⁸⁰ Tento krok potvrdilo i referendum organizované bez souhlasu Bělehradu ve dnech 26. až 30. září 1991. Nezávislost nebyla uznána mezinárodním společenstvím, na rozdíl od Chorvatska a Slovinska byl všeobecně považován kosovský problém za vnitrosrbský, navíc v jiných částech bývalé Jugoslávie se úzkostlivě lpělo na zásadě neměnnosti republikových hranic. V roce 1992 sice Bělehrad obnovil plnou kontrolu bezpečnostní situace v Kosovu, z obav z reakcí kosovských obyvatel nadále ostentativně ignorujících srbské instituce ale víceméně toleroval některé struktury nelegální Kosovské republiky.⁸¹

Změnu situace přineslo až období 1996–1997, kdy se mezi kosovskými Albánci začal prosazovat proud, označující dosavadní taktiku pasivního odporu za neúčinnou a prosazující ozbrojené formy boje. Do čela radikálního křídla se postavila Kosovská osvobozenecká armáda (Ushtria Çlirimtare E Kosovës – UÇK), která akcemi individuálního teroru opět upoutala pozornost mezinárodních organizací ke kosovské otázce. Srbské vedení reagovalo na bezpečnostní krizi v Kosovu masovým nasazením svého potlačovatelského aparátu, nepodařilo se mu však aktivity UÇK přerušit. Naopak, došlo k další eskalaci napětí, excesy jugoslávských bezpečnostních sil vyvolávaly bouřlivé reakce ve světě a během roku 1998 získala albánská revolta charakter ozbrojeného povstání a stala se bezpečnostním rizikem pro celý region.

V průběhu roku 1998 se v problému začaly výrazně angažovat západní země s Ruskem, které se snažily kombinací politického, hospodářského a vojenského nátlaku přimět Miloševiče i kosovsko-albánské představitele k ústupkům a vzájemné dohodě. V únoru 1999 se podařilo představitelům obou stran přimět k zahájení přímých mírových rozhovorů.⁸² Výsledkem jednání probíhajících ve francouzském Rambouillet byl návrh dohody, který předpokládal, že na dobu tří let budou v provincii rozmístěny mezinárodní vojenské síly pod vedením NATO a během tohoto období bude obnovena její nejširší možná autonomie v rámci Jugoslávie. Již připravenou mírovou smlouvu podepsala pouze albánská strana, Jugoslávie ji v závěrečné fázi odmítla s poukazem na to, že její vojenské klauzule porušují její suverenitu.

---

80 S. Maliqi píše dokonce o „vytvoření paralelního veřejného života“, srov. Shkelzen MALIQI, *The Albanian movement in Kosova*. In: D. A. DYKER, I. VEJVODA (eds.), *Yugoslavia and after*, s. 139.

81 Např. nezasáhl ani proti ilegálním volbám kosovského parlamentu a prezidenta v roce 1992, srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 595.

82 Albánce zastupovala delegace složená ze zástupců ilegální Republiky Kosovo i UÇK.

Reakcí NATO bylo splnění předchozích ultimát a zahájení leteckého bombardování Jugoslávie. Vojenská kampaň, která trvala od 24. března do 10. června 1999, nakonec přinutila srbské vedení k přijetí všech požadavků mezinárodního společenství. Dohoda mezi jugoslávskou vládou a NATO byla uzavřena 9. června 1999, na jejímž základě vydala Rada bezpečnosti OSN následující den rezoluci, která obsahovala vedle závazku úplného stažení srbských vojenských, polovojenských a policejních sil z Kosova a jejich nahrazení mezinárodními mírovými sbory (Kosovo Forces – KFOR) pod vedením NATO také rozhodnutí, že správu Kosova převezme od 11. června 1999 mezinárodní společenství, resp. Dočasná správa OSN v Kosovu (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK).⁸³ Řešení otázky konečného statutu oblasti bylo odloženo na pozdější dobu. V následujících letech byly v Kosovu vytvořeny přímo volené orgány státní správy, kterým přirozeně dominují Albánci, a provincie byla od Srbska legislativně i hospodářsky zcela oddělena. Dosud bezvýsledná jednání o konečném státoprávním postavení byla zahájena až v roce 2006, kosovsko-albáňští politici si od nich slibovali formální potvrzení faktické nezávislosti a následně ekonomickou prosperitu chudého regionu, srbská strana trvala na zachování státoprávních vazeb na Srbsko. Po několika neúspěšných kolech jednání vyhlásili kosovští Albánci jednostranně 17. února 2008 nezávislost provincie, kterou Srbsko odmítlo uznat. Názory mezinárodního společenství na samostatnost Kosova jsou rozporuplné – nezávislé Kosovo uznaly více než čtyři desítky zemí včetně USA a většiny států Evropské unie, proti se ale staví například Rusko, Španělsko, Řecko či Slovensko.

Černá Hora

Postoj černohorského obyvatelstva ke společné státnosti se Srbskem nebyl nikdy jednoznačný a odrážel v sobě problémy poněkud schizofrenního černohorského národního vědomí: část Černohorců se pokládá současně za Srby⁸⁴ a ztotožňuje se s jejich státní ideou, jiná početná skupina považuje černohorskou identitu za exkluzivní.

Až do roku 1997 v Černé Hoře dominovaly prosrbsky (resp. promiloševičovsky) orientované politické strany a země vystupovala jako loajální člen jugoslávské federace. To se však změnilo po sérii opozičních protestů v zimě 1996–1997. Zatímco v Srbsku neměly demonstrace prakticky žádné politické výsledky, v Černé Hoře vedly k otevřené politické krizi a následné dezintegraci vládnoucí Demokratické strany socialistů, ze které bylo vytlačeno do té doby dominující promiloševičovské křídlo. Tím byly výrazně posíleny protimiloševičovské a zároveň výrazně nacionálně orientované černohorské politické skupiny, kterým se podařilo zvítězit v prezidentských (19. října 1997) a parlamentních (31. května 1998) volbách v Černé Hoře a k moci v republice se tak dostali politici, jejichž prodemokratická a prozápadní rétorika (méně už politická praxe) byla naprosto neslučitelná s politickým stylem, který v Srbsku reprezentoval Milošević.

83 Rezoluce č. 1244 (1999), plný text např. <http://www.un.org/Docs/scres/1999/99sc1244.htm>.

84 Osoby s nevyhraněnou srbsko-černohorskou (sebe)identifikací se projevují i ve výsledcích poválečných sčítání značnou rozkolisaností podílů Srbů na černohorském obyvatelstvu – 1948: 1,7 %, 1953: 3,3 %, 1961: 3,0 %, 1971: 7,5 %, 1981: 3,3 %, 1991: 9,3 %, srov. *Jugoslávija 1918–1988. Statistični godišnjak*. Beograd 1989.

Ten na novou situaci reagoval dosti nepřiměřeně a odmítl uznat výsledky voleb, čímž zapříčinil otevřenou ústavní krizi v SRJ, která vedla k faktickému ekonomickému (měnovému, celnímu) a mocenskému osamostatnění Černé Hory. Vztahy obou republik se částečně urovnaly až po odstranění Miloševiče. V roce 2002 se obě strany dohodly na přetvoření paralyzované SRJ na volnější složený stát s některými konfederativními prvky s názvem Srbsko a Černá Hora (od 4. února 2003).⁸⁵ V podstatě se ale jednalo jen o mezinárodním společenstvím požadovaný odklad úplného osamostatnění Černé Hory, které bylo po úspěšném referendu (21. května 2006) oficiálně vyhlášeno 3. června 2006.

Nucené migrace

Jugoslávie jako zdrojová země nucených migrantů

Války spojené s chaotickým vyčleňováním Chorvatska a Bosny a Hercegoviny ze svazku jugoslávské federace se odehrávaly mimo území Srbska a Černé Hory. Už v průběhu konfliktů byl však jejich důsledkem příchod značného počtu uprchlíků do Jugoslávie, stát ale zůstal ušetřen nucených migrací svého vlastního obyvatelstva. Přirozeně i v něm došlo po roce 1991 k výraznému zhoršení vztahu k minoritám, zejména v důsledku nárůstu počtu konfliktů s etnickým pozadím, projevů xenofobie a diskriminace, s výjimkou Kosova ale nemůžeme tyto projevy označit za systematické a organizované státní mocí.

V období 1991–1995 se v Jugoslávii, resp. SRJ, do jisté míry projevovala tendence k odchodu příslušníků minorit, se kterými Srbové v Bosně nebo v Chorvatsku válčili (muslimů ze Sandžaku, Chorvatů ve Vojvodině), ve větší míře ze země odcházeli i vojvodinští Maďaři (viz též tabulka 4, str. 149).

Klasické nucené migrace lze vysledovat v oblasti Jugoslávie až v souvislosti s Kosovem v letech 1998–1999. Vystěhovalectví z oblasti bylo poměrně vysoké celá devadesátá léta, od roku 1991 do února 1998 odešlo z území kolem 350 tisíc Albánců do západní Evropy, jednalo se ale primárně o ekonomické migrace.⁸⁶ Humanitární krizi a masový exodus obyvatelstva vyvolaly až později dvě související události, kterým také odpovídají dva vrcholy na pomyslném grafu počtu vysídlených osob.

V únoru 1998 vstoupily do Kosova srbské paravojenské policejní jednotky s cílem eliminovat aktivity UÇK, následné boje trvaly až do října 1998, kdy bylo srbské vedení přinuceno mezinárodním společenstvím uzavřít s povstalcí příměří. Na počátku roku 1999 byly boje obnoveny. Z míst bojů uprchlo během roku 1998 na 300 tisíc lidí, většinou do jiných částí Kosova (260 tisíc), zbytek do Černé Hory nebo Srbska.⁸⁷

---

85 Srov. Martin EHL, *Konfederace Srbska a Černé Hory je prozatímní řešení*. Mezinárodní politika 28 (3), 2004, s. 9.

86 Srov. M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 233.

87 Takto K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 413, doplněno podle M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 234. M. Tejchman uvádí s odvoláním na zdroje UNHCR, že Vysoký úřad OSN pro uprchlíky evidoval před zahájením bombardování Jugoslávie pouze 89 tisíc běženců z Kosova, z toho 30 tisíc v Srbsku, srov. J. PELIKÁN a kol., *Dějiny Srbska*, s. 547.

Tabulka 4

Srbsko (včetně Kosova) – hlavní uprchlické vlny

období	počet	národnost	oblast v Srbsku	cílová země
1991–1995	35 tisíc	Maďari	Vojvodina	Maďarsko
1991–1995	20 tisíc	Chorvati	Vojvodina, vnitřní Srbsko	Chorvatsko, zahraničí
1991–1998	350 tisíc	Albánci	Kosovo	zahraničí (západní Evropa)
1998	100 tisíc	Albánci	Kosovo	zahraničí
1996–1998	260 tisíc	Albánci, Srbové	Kosovo	IDPs – v Kosovu
1996–1998	70 tisíc	Albánci, Srbové	Kosovo	IDPs – mimo Kosovo
březen–červen 1999	800 tisíc	Albánci	Kosovo	IDPs, Makedonie, Albánie
červenec–září 1999	190 tisíc	Srbové, Romové, další Nealbánci	Kosovo	Srbsko, méně zahraničí
březen 2004	4 tisíce	Srbové, Romové	Kosovo	Srbsko

Zdroj: N. RADUSKI, *Migration and change*, s. 119; doplněno podle F. LACZKO, I. STACHER, J. GRAF (eds.), *Migration in Central and Eastern Europe*, s. 13; M. CUTTS at al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 233, 242; K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 415; J. PELIKÁN a kol., *Dějiny Srbska*, s. 548; *Update on the Kosovo Roma, Ashkaelia, Egyptian, Serb, Bosniak, Gorani and Albanian communities in a minority situation*, UNHCR Kosovo, June 2004; chorvatské zdroje uvádějí větší počet chorvatských uprchlíků – kolem 50 tisíc, srov. M. DOMINI, *Migracijski procesi*, s. 333.

Druhou, podstatně mohutnější migrační vlnu vyvolalo bombardování Jugoslávie zahájené v březnu 1999. K. J. Bade, který z jejího vyvolání obviňuje jednoznačně srbské represivní složky, označuje průběh událostí mezi březnem a červnem 1999 za „nejmohutnější a nejnásilnější etnickou čistku v Evropě od hromadného vyhánění po druhé světové válce“.⁸⁸ Přestože je toto prohlášení do jisté míry ovlivněno krátkým časovým odstupem od zmíněných událostí, nelze zapřít, že se masy lidí daly do pohybu hlavně v důsledku eskalace války mezi srbskými oddíly a UÇK, případně přímo pod tlakem srbských ozbrojených složek, a že se vedle útěků a vyhánění uplatňovaly i systematické deportace. Na druhou stranu byly poměrně silnou motivací k odchodu i akce albánských separatistů, zejména probíhající násilné zúctování s politickými odpůrci a osobami označenými za „vlastní zrádce a kolaboranty“, případně mobilizační vyhláška UÇK pro všechny muže ve věku šestnáct až šedesát let.⁸⁹ Počty přesídlených

88 Srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 413.

89 Srov. J. PELIKÁN a kol., *Dějiny Srbska*, s. 547.

osob mezi březnem a červnem 1999 jsou do jisté míry spekulativní: UNHCR uvádí 800 tisíc lidí, kteří překročili hranice Kosova a „mnoho dalších“ skrývajících se přímo na území Kosova.⁹⁰ Kontroverze kolem celkového počtu přesídlených vyplývají z řady faktorů: řada přesídlených nebyla oficiálně registrována, odhady jejich počtu byly často přeháněny,⁹¹ po vstupu vojsk NATO do Kosova došlo k poměrně rychlé repatriaci, která byla zčásti spontánní, a konečně hraje svou roli i fakt, že na exodus nebylo mezinárodní společenství připraveno a hlavně v počátečním období byly podmínky přijímání uprchlíků mimořádně špatné.⁹² Vojenská akce proti Jugoslávii byla z tohoto hlediska organizačně podceňena a hlavními příjemci uprchlíků a vnitřně vysídlených osob se staly sousední státy, které nebyly členy NATO: Černá Hora (45 až 70 tisíc), Albánie (426 tisíc), Makedonie (228 tisíc) apod.⁹³ Až pod tlakem Makedonie, ve které albánští uprchlíci ohrožovali už tak napjaté mezietské vztahy, přislíbily státy NATO přijmout z jejího území 100 tisíc uprchlíků (se statutem TPS), kvóta nakonec nebyla zcela vyčerpána.⁹⁴ Rozdělení mezi přijímací země bylo velmi rovnoměrné, tradičně dominovalo Německo (14,7 tisíc, tj. 15,3 % z celkem 96 tisíc uprchlíků) následované USA (9,7 tisíc) a Tureckem (8,3 tisíc).⁹⁵

Podmínky v Kosovu se radikálně změnily 12. června 1999 po příchodu vojsk NATO, po kterém následovala velmi rychlá repatriace uprchlíků a vnitřně vysídlených albánské národnosti. Podle údajů UNHCR se – přes narušení infrastruktury a zničení části obydlí vysídlených osob – vrátilo během tří týdnů 500 tisíc lidí. Do konce roku 1999 pak dosáhl počet navrátilců 820 tisíc, tj. 75 procent součtu obou uprchlických vln (ve skutečnosti byla úspěšnost repatriace vyšší, protože nejsme schopni kvantifikovat vnitřně vysídlené z roku 1998, kteří se stali v roce 1999 uprchlíky).

Proti směru repatriací opouštěli Kosovo Srbové a příslušníci některých tamějších menšin (hlavně Romové), jejichž komunity byly mimořádně zranitelné a vojska NATO je nedokázala hlavně v prvních třech měsících své mise v Kosovu úspěšně bránit před násilím ze strany kosovskoalbánského obyvatelstva. V období červenec až září 1999 opustilo Kosovo na 200 tisíc příslušníků nealbánských národností, naprostá většina z nich si našla útočiště v jiných částech Jugoslávie. V důsledku „odplatných“ etnických čistek byla z Kosova vyhnána převážná část Srbů, žijících ve městech (s výjimkou uzavřené části města Kosovska Mitrovica), venkovské obyvatelstvo bylo redukováno a uzavřeno do etnických enkláv, jejichž bezpečnost musí garantovat mezinárodní síly. Bezpečnostní situace se uklidňovala velmi pomalu, výrazně narušena byla mezi 15. a 19. březnem 2004 organizovanými portisrbskými násilnostmi, které vedly k likvidaci některých srbských národnostních enkláv a vyvolaly další drobnější uprchlickou vlnu.

---

90 Srov. M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 234.

91 Např. K. J. BADE uvádí 900 tisíc uprchlíků, srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 415.

92 Např. složky OSN nepočítaly s více než 100 tisíci uprchlíků, srov. M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 234–235.

93 Tamtéž.

94 K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 415.

95 Srov. M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 239.

Jugoslávie jako cílová země nucených migrantů

Jugoslávie, zejména Srbsko, přijalo během let 1991–1999 největší kontingent uprchlíků a vnitřně vysídlených osob v celé Evropě. Od klasických „uprchlických situací“ se ale tyto imigrace výrazně odlišovaly:

- a) uprchlíci měli zpravidla stejné etnické zázemí jako cílová země,
- b) jejich vyhnání/vysídlení může být chápáno jako důsledek politiky cílové země
- c) ve většině případů bylo značně problematické nebo prakticky nemyslitelné rychlé řešení situace uprchlíků formou repatriace a cílová země proto musela počítat s jejich dlouhodobým pobytem nebo případně i trvalým usídlením na svém území.

Společný stát Srbska a Černé Hory přijal v uvedeném období celkem 566 tisíc uprchlíků z republik bývalé Jugoslávie ve dvou hlavních vlnách: v letech 1991–1992 převážně z Chorvatska a z Bosny a Hercegoviny a v letech 1995–1996 hlavně z Chorvatska (menší množství ještě v roce 2001 z Makedonie); v roce 1999 zaregistroval 229 tisíc vnitřně vysídlených osob z Kosova.⁹⁶ Repatriace uprchlíků je obecně poměrně složitá z politických i psychologických důvodů – nejméně úspěšnější je v případě uprchlíků z Bosny (do pěti let po skončení konfliktu se vrátilo 43 procent uprchlíků), méně z Chorvatska (jen 17 procent) a v podstatě minimálnív případě Kosova.⁹⁷

V květnu 2002 přijala srbská vláda národní strategii řešení problému uprchlíků, vnitřně vysídlených osob a osob postižených válkou, kterých v té době bylo celkem 700 tisíc.⁹⁸ Strategie chce kombinovat dva přístupy – repatriaci s pomocí mezinárodního společenství a integraci lidí, kteří se nemohou nebo nepřejí vrátit (podle výsledků sčítání v roce 2001 se rozhodlo integrovat přibližně 60 procent uprchlíků).

Mezinárodní dopad nucených migrací na země mimo bývalou Jugoslávii

Mimojugoslávských států se částečně dotkly pouze migrace Maďarů z Vojvodiny a – v podstatně větší míře – nucené migrace z Kosova do června 1999. Naprostou většinu z uprchlíků, kteří překročili hranice, akceptovala chudá Albánie (426 tisíc), země NATO přijaly (většinou prostřednictvím Makedonie) dalších 96 tisíc uprchlíků (udělili jim status dočasně vysídlených osob). Naprostá většina uprchlíků byla repatriována ještě v roce 1999.

Řádově významnější byly migrace do západoevropských zemí motivované ekonomicky, o kterých jsme se již zmínili výše.

---

96 Srov. *Serbia and Montenegro. Development through Local Integration. Review of Local Integration Programme and Appraisal of Opportunities for Local Integration in Development Planning Instruments*. UNHCR RLSS/DOS Mission Report 2004 (10), Geneva 2004, s. 2. – počet je ale nadsazen díky chybám v evidenci (některé osoby byly registrovány opakovaně), na počátku roku 2000 zahrnovala registrace UNHCR 187 tisíc osob.

97 Srov. *National Strategy for Resolving the Problems of Refugees and Internally Displaced Persons*, Belgrade 2002 (dostupné on-line na http://www.brook.edu/fp/projects/idp/Serbia-Montenegro_IDPstrategy.pdf).

98 Jako „osoby postižené válkou“ označuje Srbsko bývalé příslušníky Jugoslávské armády a státní byrokracie, kteří se přestěhovali do Srbska v souvislosti s rozpadem Jugoslávie „ze služebních důvodů“, jde přibližně o 75 tisíc osob, srov. tamtéž.

Migrace z Makedonie

Politické pozadí

Makedonci rozhodovali o nezávislosti své republiky v referendu 8. září 1991, k jejímu vyhlášení došlo 17. listopadu 1991 přijetím nové ústavy.⁹⁹ Koncem roku 1991 požádala Makedonie o uznání své nezávislosti, přes doporučení arbitrážní komise to však Evropská unie 15. ledna 1992 odmítla vzhledem k negativnímu postoji Řecka (to považuje označení Makedonie za součást řeckého kulturního dědictví a jeho použití pro slovanský státní útvar odmítá). Z mezinárodní izolace se Makedonie dostávala postupně v letech 1993–1995. Dne 18. dubna 1993 byla přijata do OSN pod „kompromisním“ jménem „Bývalá jugoslávská Republika Makedonie“, následně ji uznala většina evropských států a v září 1995 výměnou za menší úpravy makedonských státních symbolů i Řecko.

Poněkud ve stínu lehce absurdních problémů na mezinárodním poli se ocitla nejožehavější vnitropolitická makedonská otázka, kterou je dlouhodobě problém postavení albánské menšiny. Na rozdíl od Kosova nedisponovali makedonští Albánci v době SFRJ územní autonomií ani statutem konstitutivního národa a vztahy mezi Makedonci a Albánci jsou tradičně, zejména kvůli kulturním rozdílům, dosti chladné.¹⁰⁰ V bouřlivém období 1990–1991 začala většina albánských politických stran požadovat kromě záruk svých menšinových práv i správní autonomii severozápadní části země, nejradikálnější z nich federalizaci Makedonie. V následujících letech se situace relativně uklidnila, albánské strany se dokonce podílely na činnosti několika makedonských vlád, základní rozpor mezi jejich voláním po autonomii a jednohlasným odmítáním tohoto kroku ze strany politické reprezentace Makedonců však trval. Během roku 2000 přenesly na makedonské území své aktivity bojovníci již rozpuštěné Kosovské osvobozené armády (pod názvem Národně osvobozené armáda), jednotlivé incidenty přerostly mezi květnem a červnem 2001 v drobnou válku spojenou s uprchlickou krizí. V červenci bylo uzavřeno příměří a s mezinárodní asistencí se podařilo vyjednat zástupcům makedonských a albánských politických stran tzv. ochridskou dohodu o bloku ústavních změn zlepšujících právní postavení albánské menšiny. Součástí dohody bylo i odzbrojení povstalců vojsky NATO.¹⁰¹ Pokus o národnostní vyrovnání je dosud poměrně úspěšný, i když vzájemná nedůvěra obou v podstatě odděleně žijících komunit přetrvává.

Nucené migrace

Makedonie byla nucenými migracemi vlastního obyvatelstva postižena v rámci postjugoslávského prostoru jako poslední (už v období března–červen 1999 ji ale zasáhla

---

99 Pro se vyslovilo 74 procent voličů, referendum ale bylo bojkotováno albánskou menšinou, srov. Michael W. WEITHMANN, *Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem*. Praha 1996, s. 400 a Jan RYCHLÍK, Miroslav KOUBA, *Dějiny Makedonie*. Praha 2003, s. 253–255.

100 Srov. Ulf BRUNNBAUER, *Fertility, Families and Ethnic Conflict: Macedonians and Albanians in the Republic of Macedonia, 1944–2002*. Nationalities Papers 32 (3), 2004, s. 589; k diskuzi o menšinové politice v Makedonii též srov. Mariana STAMOVA, *Menšinová politika vůči Albáncům a Turkům v Lidové republice Makedonie (1945–1963)*. Slovanský přehled 89, 2003, s. 187–197.

101 Srov. J. RYCHLÍK, M. KOUBA, *Dějiny Makedonie*, s. 267–272.

přechodně uprchlická vlna z Kosova – jednalo se o zhruba 228 tisíc lidí).¹⁰² Revolta makedonských Albánců v roce 2001 (únor až srpen) vyvolala vlnu více než 160 tisíc utečenců (90 tisíc osob uteklo za hranice do sousedního Kosova a Srbska, zbytek se stal vnitřně vysídlenými – přehled viz tabulku 5), avšak do konce roku se stihlo vrátit asi 100 tisíc uprchlíků.¹⁰³

Tabulka 5

Makedonie – hlavní uprchlické vlny

období	počet	národnost	oblast v Makedonii	cílová země
uprchlíci				
květen 2001	90 tisíc	Makedonci, Albánci	oblasti bojů	Srbsko/Kosovo
vnitřně vysídlené osoby (IDPs)				
květen 2001	70 tisíc	Albánci	většinově makedonské oblasti, hlavně Bitola	severozápad Makedonie
		Makedonci	oblasti aktivit Národně osvobozené armády	většinově makedonské oblasti

Zdroj: UNHCR.

Mezinárodní dopad nucených migrací z oblasti Makedonie na země mimo bývalou Jugoslávii

Mimojugoslávských států se nucené migrace na území Republiky Makedonie bezprostředně nedotkly, o něco větší důležitost měly a mají ekonomické migrace, ovšem ve srovnání např. se sousedním Kosovem je jejich rozsah mnohem nižší. Makedonští Albánci odcházeli za prací především do vyspělých evropských zemí (hlavně do Německa, Švýcarska a Rakouska), Makedonci pak většinou do Srbska a omezeně i do zámořských zemí (Austrálie, USA, Kanada).

Migrace ze Slovinska

Politické pozadí

Jak již bylo uvedeno, Slovinsko bylo jedinou republikou, jejíž oddělení od Jugoslávie proběhlo poměrně klidně a neproblematické bylo i její mezinárodní uznání 15. ledna 1992. Hlavní zásluhu na tom měla výhodná poloha v severozápadní části SFRJ a hlavně

¹⁰² Srov. M. CUTTS et al. (eds.), *The state of the world's refugees*, s. 234–235.

¹⁰³ Srov. statistiky UNHCR, jiní autoři ale udávají celkový počet utečenců pouze ve výši sto tisíc osob, srov. U. BRUNNBAUER, *Fertility, Families and Ethnic Conflict*, s. 565.

pro ostatní republiky nedosažitelná národnostní struktura – téměř 90 procent obyvatel představovali Slovinci, navíc se jejich etnické hranice kryly s hranicemi politickými. Politická reprezentace, která přivedla Slovinsko k nezávislosti, byla jen umírněně nacionalistická a také následující vývoj byl z hlediska tématu této studie bezproblémový. Slovinsko se úspěšně ucházelo o zapojení do hlavních evropských bezpečnostních i hospodářských institucí (zejména do NATO a EU) a z „jugoslávského“ regionu s jeho typickými problémy se mu podařilo vyčlenit.¹⁰⁴

Nucené migrace

Z území Slovinska nebyly zaznamenány ve sledovaném období žádné nucené migrace, stát ale přijal jistou část uprchlíků z jižnějších republik SFRJ a také musel během svého vyčleňování z jugoslávské federace dořešit poměrně citlivou otázku společenského i právního postavení převážně ekonomických „vnitrojugoslávských“ migrantů, kteří se v republice usazovali od sedmdesátých let 20. století. Přesto, že slovinské úřady zvolily poměrně liberální přístup k integraci těchto osob, pochyby o loajalitě dosídlenců byly občas využívány spíše okrajovými radikálními politickými stranami (Slovinská národní strana) jako argument ve vnitropolitickém boji.

II. Jihoslovanští a kosovští emigranti jako vnitropolitický problém cílových států

Prostor bývalé Jugoslávie jako celek je dlouhodobě emigračním územím, které v podstatě kontinuálně ztrácí obyvatelstvo vystěhováním. Období, kdy měla bývalá Jugoslávie kladné saldo migrací, jsou jen krátké úseky způsobené reemigrací dělníků pracujících v cizině, o které přestal být zájem (třicátá léta, druhá polovina sedmdesátých let minulého století), nebo období repatriace utečenců vyhnaných v průběhu snad až s jistou pravidelností se vyskytujících politických krizí, většinou s etnickým nebo náboženským pozadím.

Migrace mají přirozeně na emigrační i imigrační společnost komplexní dopady. V čistě demografické rovině vedou ke změnám poměru mužů a žen, ke změnám věkové struktury, mohou ovlivnit porodnost i úmrtnost apod.¹⁰⁵ Nezanedbatelné jsou vlivy ekonomické, kulturní, společenské, bezpečnostní apod. – ty můžeme považovat za přímé.

Dopad migrací na mezinárodní vztahy je silný, i když pouze zprostředkovaný – migranti nejsou tvůrci mezinárodních vztahů ani uznanými subjekty mezinárodního práva, jsou ale předmětem upřené pozornosti mezinárodního společenství a také poměrně spletité sítě mezinárodních i národních právních aktů.

Zájmem dílčích členů mezinárodního společenství ve vztahu k migrantům je, pomineme-li humanitární ohledy, přirozeně pro svůj stát co nejlépe využít benefitů, které mohou migranti přinést (pracovní kompetence, udržitelnost systému mezigenerační

104 Srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 591.

105 Srov. John SALT, James CLARKE, *Europe's migrant groups*. In: Werner HAUG, Paul COMPTON, Youssef COURBAGE (eds), *The demographic characteristics of immigrant populations*. Strasbourg 2002, s. 19–53.

solidarity, kulturní výměna) a naopak odvrátit hrozby spojené s jejich příchodem (bezpečnost, sociálně patologické jevy).

Mezi jednotlivými evropskými státy je ve vztahu k emigrantům a uprchlíkům uplatňována rozdílná politika nejen v závislosti na historických tradicích nebo aktuálním počtu/podílu cizinců, ale také pod vlivem bezpečnostních obav nebo partikulárních politických cílů. V praxi se proto lišily nejen vstupní procedura, míra ochoty přijímat další uprchlíky, ale i postoj k délce jejich pobytu na území cílového státu a detaily jejich právního postavení. Politika uplatňovaná k imigrantům a uprchlíkům má dva základní aspekty: imigrační politiku, tj. opatření regulující vstup, počet a povahu imigrantů, a integrační politiku, tj. opatření na začleňování přistěhovalců do přijímající společnosti. Na mezinárodní vztahy má primární vliv imigrační politika, dopady politiky integrační jsou spíše vnitropolitické, z tohoto zorného úhlu je také třeba posuzovat dopady konkrétního migračního proudu, resp. migrací z konkrétního území na mezinárodní vztahy.¹⁰⁶

V této studii se zaměříme na dopady migrací z prostoru bývalé Jugoslávie do oblasti střední Evropy, tj. na území, které bylo tradičně jejich nejdůležitějším cílem a se zdrojovým regionem migrací bezprostředně sousedí. Předpokládáme, že problémy a rizika spojená s přesuny obyvatel vyvolanými rozpadem Jugoslávie byly v tomto regionu vnímány velmi pozorně a citlivě a jejich vnitropolitické dopady mají širší platnost. S výjimkou České republiky byl pro výběr modelových států hlavním kritériem počet a podíl jugoslávských migrantů a také požadavek, aby tyto migranti nebyli etnicky homogenní, proto byly zvoleny Německo, Švýcarsko a Rakousko.

Migrace ze států bývalé Jugoslávie do Německa

Německo patří mezi země s nejvyšším počtem imigrantů na světě a má s imigracemi dlouhodobou zkušenost. Historicky, v 19. století, bylo převážně zemí vystěhovaleckou (hlavně do Ameriky),¹⁰⁷ resp. tranzitní (např. pro ruské židy a Poláky), ve 20. století výrazně převažovala imigrace. Přestože se, pomineme-li politicky vynucený příliv zhruba 12,5 milionů etnických Němců ze střední a východní Evropy v letech 1945–1950,¹⁰⁸ v letech 1950–1993 přistěhovalo do země dalších 12,6 milionu lidí (po roce 1950 tvořili imigranti 80 procent přírůstku obyvatelstva), Německo se nepovažovalo až do počátku 21. století za klasickou imigrační zemi.¹⁰⁹

V poválečném období se prolínaly dvě imigrační politiky. Německo plánovitě přijímá „etnické Němce“ (Aussiedler) z východní Evropy. Ti získávají po prokázání německého původu automaticky občanství a jsou plně integrováni do majoritní společnosti – pravda, u imigrantů z Ruska v devadesátých letech se značnými potížemi.¹¹⁰

106 Srov. A. BARŠOVÁ, P. BARŠA, *Přistěhovalectví a liberální stát*, s. 35.

107 Ještě v roce 1890 tvořili Němci více než třetinu přistěhovalců do USA, poté jejich podíl rychle klesal, srov. tamtéž, s. 88.

108 Srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 279.

109 Srov. A. BARŠOVÁ, P. BARŠA, *Přistěhovalectví a liberální stát*, s. 123.

110 K této skupině můžeme přiřadit i osm milionů vysídlenců z východních částí Německa a ze zemí střední Evropy po druhé světové válce (Heimatvertriebene) a tři miliony uprchlíků z Německé demokratické republiky po roce 1961 (Flüchtlinge), srov. S. CASTLES, M. J. MILLER, *The Age of Migration*, s. 186 a 188.

Paralelně se zvláštní kategorií „etnických Němců“ Německo v letech 1955–1973 na základě smluv se středomořskými státy usidluje na svém území dočasné ekonomické migranty.¹¹¹ Pracovní imigrace měla mít podle původního konceptu charakter časově omezeného a čistě ekonomického vztahu s limitovanými sociálními a pracovními právy bez perspektivy trvalého usídlení.¹¹²

Ukončení nábory pracovních sil v roce 1973 vedlo k původně neplánovanému trendu spojování rodin a trvalého usidlování zahraničních dělníků v zemi. Zatímco většina Jihoevropanů zemi postupně opustila (zlepšení ekonomické situace v domovských státech, ztráta pracovních příležitostí v Německu), v případě kulturně nejodlišnějších skupin – Jihoslovanů a Turků, byla tendence opačná, převládala snaha usídlit se v Německu trvale.¹¹³

V sedmdesátých letech se stal pro zemi významným i příliv cizinců žádajících o udělení azylu. Německá právní úprava byla až do roku 1993 k žadatelům velmi vstřícná (např. automatické povolení k pobytu až do několik let trvajících vyřízení žádosti apod.), na konci osmdesátých let se ale počet žadatelů o azyl – jen s menším podílem žadatelů z bývalé Jugoslávie – začal rychlým tempem zvyšovat.¹¹⁴ Pod tlakem znepokojené veřejnosti bylo azylové řízení v roce 1993 výrazně zpřísněno a zrychleno, počet žádostí o azyl opět poklesl. Podstatou novely azylového práva bylo podle švýcarského modelu zavedené automatické odmítnutí práva na azyl pro osoby pocházející z tzv. bezpečných zemí, resp. přicházející přes tyto bezpečné země, tj. de facto přes všechny sousední země.¹¹⁵

Na druhé straně ale Německo v devadesátých letech začalo postupně „deetnizovat“ svou imigrační politiku a na počátku 21. století je dokonce zcela nově definovalo.¹¹⁶ Nový přístup vycházel z předpokladu, že potírání imigrace je neefektivní, z hlediska státu je ale výhodné její řízení a strukturování v ekonomicky žádoucím směru, tj. tak, aby přinášela pracovní síly do řady níže i vysoce kvalifikovaných míst, která nejsou obsazena, zároveň ale neohrožovala příležitosti domácích pracovníků. Pracovní migranti proto mají být vybíráni na základě jejich schopnosti integrovat se do společnosti a pracovního trhu, přičemž obdrží trvalý pobyt s výhledem na naturalizaci. Zvláštní privilegia osob německého původu byla značně omezena.

---

111 Itálie (1955), Španělsko, Řecko (1960), Turecko (1961), Portugalsko (1964), Maroko, Tunisko (1965) a Jugoslávie (1968).

112 Samotná koncepce je ale starší, navazuje už na podobnou politiku v období před první světovou válkou – srov. A. BARŠOVÁ, P. BARŠA, *Přistěhovalectví a liberální stát*, s. 89–92; Hedwig RUDOLPH, *Dynamics of immigration in a nonimmigrant country: Germany*. In: H. FASSMANN, R. MÜNZ (eds.), *European migration in the late twentieth century*, s. 113–126.

113 Proces spojování rodin a přerodu komunity gastarbeiterů na trvale usídlenou národnostní menšinu dokumentuje nejlépe změna podílu mužů a žen mezi cizinci: v letech 1974–1981 se v důsledku reemigrace zahraničních dělníků mírně snížil počet mužů mezi cizinci žijícími v zemi, počet žen ale vzrostl o 12 procent a počet dětí o 52 procent a celkově počet cizinců vzrostl, srov. S. CASTLES, M. J. MILLER, *The Age of Migration*, s. 80, Wolfgang SEIFERT, *Admission policy, patterns of migration and integration: the German and French case compared*. *New Community* 23, 1997, s. 447.

114 V roce 1986 dosáhl počet žadatelů o azyl 100 tisíc, v následujících letech pak 193 tisíc (1990), 438 tisíc (1992), srov. S. CASTLES, M. J. MILLER, *The Age of Migration*, s. 191.

115 Srov. A. BARŠOVÁ, P. BARŠA, *Přistěhovalectví a liberální stát*, s. 123; W. SEIFERT, *Admission policy*, s. 449.

116 Srov. Ruud KOOPMANS, *Germany and its immigrants: an ambivalent relationship*. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25, 1999, s. 629.

Migrace z oblasti Jugoslávie se staly z hlediska německého státu významnými až v šedesátých letech 20. století.¹¹⁷ Pracovní migranti se po roce 1973 začali v zemi usazovat trvale a díky změnám jejich právního statusu, spojování rodin a vlastní reprodukci se počet jugoslávských občanů pobývajících v Německu ustálil v osmdesátých letech na hranici 600 tisíc (srov. graf č. 5, str. 158).¹¹⁸

Jihoslované tvořili a dosud tvoří druhou nejpočetnější komunitu cizinců v zemi (po občanech Turecka). Během prvních pěti let jugoslávského konfliktu (1991–1995) se jejich počet v podstatě zdvojnásobil – stoupl z 663 tisíc na konci roku 1990 na 1 299 tisíc.¹¹⁹ Z celkového nárůstu v tomto období (636 tisíc) jde „na vrub“ konfliktu v bývalé Jugoslávii přímo jen asi 320 tisíc uprchlíků z Bosny, zbytek nemůžeme – co do motivací – přímo hodnotit. K přílivu nových imigrantů z prostoru bývalé Jugoslávie došlo ve stejné době, kdy vrcholila „krize azylového systému“ a příliv imigrantů z východní Evropy i mimoevropských zemí, nedošlo proto k výraznějšímu zvýšení podílu občanů jugoslávských republik na celkovém počtu cizinců v zemi.¹²⁰ Po roce 1995 se začal počet občanů bývalých jugoslávských republik v Německu snižovat, příčinou je především úspěšná repatriace bosenských uprchlíků¹²¹ (případně jejich odchod do třetích zemí), u ostatních států bývalé Jugoslávie vyrovnané saldo migrací a postupující naturalizace (v průměru deset tisíc osob ročně).¹²² Exjugoslávská komunita je v Německu již tradiční a etablovaná, většinou též poměrně dobře integrovaná (u občanů Chorvatska je dokonce „průměrná“ délka pobytu cizince na území SRN 25 let). Z větší části ji tvoří úplné rodiny (z celkem 950 tisíc občanů bývalých jugoslávských republik k 31. prosinci 2006 se jich celých 197 tisíc narodilo už v Německu). Komunita udržuje tradičně velmi silné vazby k domovským státům, i když u těch členů, kteří se narodili nebo prožili většinu života v Německu jsou již značně oslabené. Vnitřně je skupina rozdělená primárně ne podle občanství, ale podle národnosti – mezi občany Chorvatska převažují přirozeně Chorvaté, občany Bosny a Hercegoviny zastupují převážně Bosňáci a dalšími velkými komunitami jsou Srbové (většinou občané Srbska nebo osoby registrované jako „občané bývalé Jugoslávie“ eventuálně „bývalého Srbska a Černé Hory“, srbské občanství má i početná albánská národnostní skupina, horní (albánské) odhady mluví až o 200 tisících příslušníků. Z hlediska veřejnosti, politiků i odborných kruhů je problematika jihoslovanské menšiny zastíněna otázkami spojenými s integrací muslimských obyvatel resp. tureckých občanů.¹²³ V zemi jsou latentně přítomna

---

117 Srov. Dietrich THRÄNHARDT, *Germany: an undeclared immigration country*. New Community 21, 1995, s. 23.

118 Srov. Mirjana OKLOBDŽIJA, *Imigranti i društvo useljenja (Problematika društvenih interakcija)*. Migracijske teme 7, 1991, s. 260–261.

119 Přepočteno podle S. RÜHL, E. CURRLE, *Deutschland*, s. 68, v roce 1995 nezapočítání občané Slovinska a Makedonie.

120 V roce 1971 tvořili 17 procent cizinců v Německu, v roce 1994 pak 18 procent, srov. Rainer MÜNZ, Ralf ULRICH, *Promjenjivi modeli migracija: Primjer Njemačke 1945–1995*. Migracijske teme 12, 1996, s. 56.

121 Údaje přepočteny podle S. RÜHL, E. CURRLE, *Deutschland*, s. 68, a aktualizovány do roku 2005 podle údajů Statistisches Bundesamt Deutschland.

122 V roce 2003 získalo německé občanství celkem 10,6 tisíc osob ze zemí bývalé Jugoslávie, v roce 2004 8,7 tisíc a v roce 2005 13,2 tisíc. Srov. údaje Statistisches Bundesamt Deutschland.

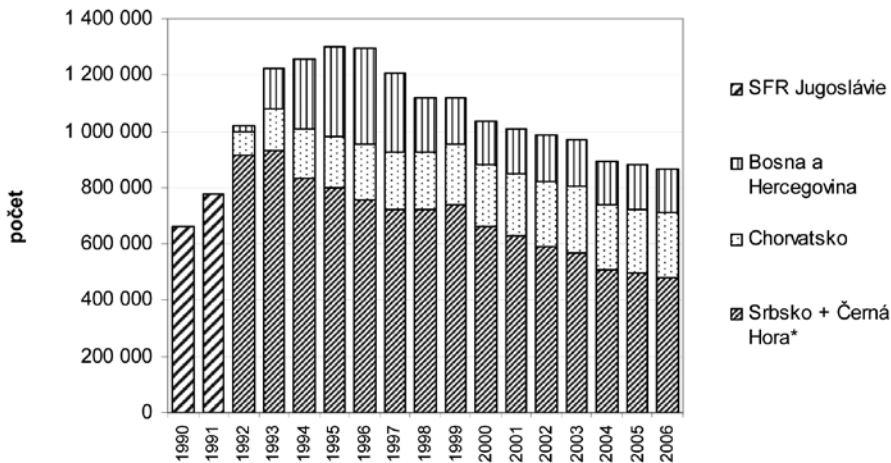
123 Srov. Pascal GOEKE, *Transnational Migratory Identities between Nuremberg, Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*. In: IMIS-Beiträge 24, 2004, s. 191–201.

ultrapravicová ostře protipřistěhovalecká hnutí a politické strany, ovšem jejich největší základny jsou na demograficky, kulturně i ekonomicky deprivovaném východě země, kde je počet přistěhovalců minimální. Rovněž mezi rozložením ultrapravicového elektorátu a hlavními koncentracemi jugoslávských migrantů je souvislost značně volná.

Graf 5

Počty občanů vybraných států bývalé Jugoslávie v Německu v letech 1990–2006

* Poznámka: V údajích pro Srbsko a Černou Horu za rok 1992 jsou započítáni i občané Makedonie

Zdroj dat: S. RÜHL, E. CURRLE, *Deutschland*, s. 68; Statistisches Bundesamt Deutschland.

Migrace ze států bývalé Jugoslávie do Rakouska

Rakousko patří – podobně jako Německo – mezi ty evropské státy, které se během 20. století změnily ze země masové emigrace na země převážně imigrační. Na konci 19. století bylo Rakousko téměř nevyčerpatelným zdrojem vystěhovalců do zámoří, hlavní zdrojové oblasti ale ležely mimo dnešní hranice Rakouské republiky, v chudších a zanedbanějších oblastech monarchie (především Uhersko, Halič – jen z ní se vystěhovalo v letech 1890–1914, kdy migrační vlna vrcholila, do USA na 800 tisíc lidí – a další slovanské oblasti).¹²⁴

V meziválečném období ekonomicky motivované vystěholectví stagnovalo a podobně jako i v jiných evropských zemích ve třicátých letech převládla reemigrace. Mnohem výraznější stopu zanechaly v rakouské společnosti bezprostředně poválečné migrace vyvolané výraznou územní redukcí Rakouska (1918–1920), kdy byla země nucena přijmout desítky tisíc osob ze ztracených území, zároveň je ale opustily početné skupiny

¹²⁴ Srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 147.

obyvatelstva vracející se do nových nástupnických států po bývalém Rakousko-Uhersku (hlavně Československa). Na konci dvacátých let představovaly osoby, které se narodily mimo nové státní hranice Rakouska přes deset procent jeho obyvatel.¹²⁵ Podobnou vlnu – tentokrát etnických Němců vyhnáných nebo uprchlých z východoevropských zemí – po skončení druhé světové války – zažilo Rakousko po druhé světové válce.¹²⁶

Další vývoj v podstatě kopíroval německý model včetně přijímání zahraničních pracovníků, obratu po ropné krizi v roce 1973 a přelomu v podobě nového pobytového zákona z roku 1992. Jde v jistém smyslu o předzvěst podobného zákona přijatého o rok později v Německu – na rozdíl od něj ale bez preferencí podle etnických nebo nacionálních hledisek. Zákon podle vzoru USA a Kanady stanovuje horní hranici celkové hrubé imigrace a při jejím stanovení bere v úvahu demografický a ekonomický vývoj přijímací země i počet osob s uznaným statutem uprchlíka.¹²⁷

Podobně jako v Německu, je i rakouská jihoslovanská komunita založena na ekonomických migrantech, jejichž počet rychle rostl mezi lety 1963 a 1973, poté klesal, až se jihoslovanská populace stabilizovala na úrovni přibližně 150 tisíc osob. Během prvních pěti let jugoslávské krize (1991–1995) se tato hladina posunula na hodnotu kolem 310 tisíc, tj. počet občanů bývalých jugoslávských republik vzrostl v Rakousku asi o 160 tisíc. Ve srovnání s Německem byl mezi nimi vyšší podíl uprchlíků (přes polovinu – 86,5 tisíce – z Bosny a Hercegoviny, viz tabulka 5). Naprostá většina z nich se nacházela v Rakousku ještě v roce 2005 a svůj pobyt postupně převedla z dočasného útočiště na jiné formy. Právě fakt neprovedené repatriace uprchlíků a jejich vyššího podílu na celkovém nárůstu populace jihoslovanského původu způsobil, že po roce 1995 byla její velikost v podstatě konstantní.¹²⁸ Bosenští uprchlíci byli velmi úspěšně integrováni, v roce 1997 už bylo na vládních podporách závislých pouze 5,8 tisíc z nich, ostatní se stali finančně nezávislími (většina získala dlouhodobé nebo tvalé pracovní povolení a naprostá většina povolení k pobytu, srov. graf č. 6, str. 160).

Jugoslávská krize a s ní spojené migrace byly jednou z určujících událostí pro přijetí pobytového zákona v roce 1992, další úpravy měly spíš souvislost se vstupem země do EU v roce 1995.

V roce 2006 žilo v Rakousku 814,8 tisíc cizinců (9,8% celkové populace), cizinci z bývalé Jugoslávie (305 tisíc) tvořili 37,4% jejich celkového počtu. Samotná jihoslovanská imigrační komunita v Rakousku je širší, přesahuje 400 tisíc osob (čtvrtina má rakouské občanství) a spolu s autochtonní chorvatskou a slovinskou menšinou přesahuje 450 tisíc. O národnostní struktuře dává poměrně přesnou představu sčítání z roku 2001, které zaznamenalo mezi cizinci z bývalé Jugoslávie 135 tisíc Srbů, 105 tisíc Chorvatů, čtyři tisíce Makedonců, 32 tisíce Bosňáků a asi 24 tisíc Albánců (na základě jazyka).¹²⁹

---

125 Celkem 764 tisíc osob, srov. tamtéž, s. 258; tyto osoby ale přirozeně není možné ztotožnit (pouze) s imigranty z bezprostředně poválečného období – Vídeň jako hospodářské a politické centrum státu byla před první světovou válkou mimořádně atraktivním cílem pro vnitrostátní migrace.

126 Počet se blížil půl milionu, srov. tamtéž, s. 277.

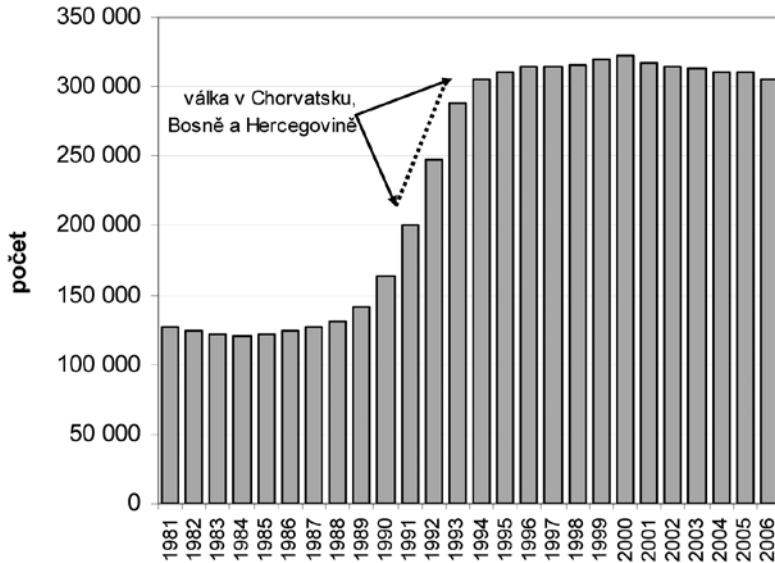
127 Tamtéž, s. 337.

128 Přitom Rakousko mezi lety 1985 až 2003 naturalizovalo 110 tisíc bývalých občanů Jugoslávie.

129 Srov. databáze Statistik Austria, (dostupné on-line na http://www.statistik.at/web_de/static/bevoelkerung_2001_nach_umgangssprache_staatsangehoerigkeit_und_geburtsland_022896.xls).

Graf 6

Počty občanů států bývalé Jugoslávie v Rakousku v letech 1981–2006

Zdroj dat: Statistik Austria, Statistik des Bevölkerungsstandes 2007.

Migrace ze států bývalé Jugoslávie do Švýcarska

Imigrace do Švýcarska má díky politické stabilitě i ekonomické vyspělosti tohoto státu velmi dlouhou tradici. Už v roce 1914 stoupl podíl cizinců v zemi na 15,4 procent a vyvolal první veřejné diskuse, jestli jich v zemi není přeci jen „příliš mnoho“.¹³⁰

Švýcarsko se po počáteční segregační a pozdější integrační koncepci ocitlo pod silným tlakem vlastního obyvatelstva a protestů proti cizincům. Výsledkem byla snaha omezit imigraci a posunout ji spíše k sezónní nebo dočasné pracovní migraci. Do roku 1960 byla potřeba pracovní migrace plně saturována ze čtyř sousedních zemí, především z Itálie (dohoda o najímání pracovních sil z roku 1948), v menší míře z Německa, Rakouska a Francie. Podmínky pracovních migrantů vylučovaly trvalé usídlení a byly méně výhodné, než v okolních zemích (tzv. rotační model – imigranti dostávali obnovitelné smlouvy na jeden rok), což způsobilo na počátku šedesátých let problémy s nedostatkem imigrantů a vedlo v roce 1963 k liberalizaci systému (možnost sloučení rodin po 18 měsících práce, po deseti letech právo trvalého usazení se v zemi apod.). Poválečný hospodářský růst trval téměř třicet let a v roce 1974 díky němu dosáhl počet

¹³⁰ Srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 334.

cizinců v zemi 1,1 milionu (16,7 %).¹³¹ Už v druhé polovině šedesátých let ale začal počet cizinců žijících v zemi vyvolávat politické napětí a hrozilo nebezpečí, že velmi silná skupina odpůrců imigrantů v systému švýcarské přímé demokracie prosadí zákony, které budou v rozporu s lidskými právy nebo mezinárodními závazky země. Pod tímto tlakem vznikl v roce 1970 tzv. regulační výnos, který poté formoval švýcarskou imigrační politiku až do devadesátých let. Ta nově přinesla stanovení ročních kvót povolení k pobytu a striktní schvalovací povinnost. Počet cizinců v zemi následně – ještě před ropnou krizí – začal přes postupující proces spojování rodin klesat. Prudké snížení počtu se týkalo zejména nejpočetnější skupiny – Italů. Souběžně s tím rostl počet a podíl „netradičních“ skupin, které se na migracích do Švýcarska v době ekonomické boomu podílely jen okrajově, už ale byly etablovány v sousedním Německu a Rakousku: Jugoslávců (mezi lety 1975–1991 nárůst počtu z 34 tisíc (3,4%) na 173 tisíc osob (14,5 %)), Turků (z 26 tisíc na 71 tisíc, tj. z 2,6 na 5,9%) a Portugalců (v roce 1991 už 102 tisíc (8,5 %)).¹³² Veřejné mínění se uklidnilo až do konce osmdesátých let, kdy, podobně jako v dalších západoevropských zemích, enormně stoupl počet žadatelů o azyl.¹³³

Právě tento nepoměr vedl k další změně švýcarské imigrační politiky: v říjnu 1990 Spolková rada – jako vůbec první v Evropě – prohlásila některé výchozí země žadatelů o azyl za „bezpečné“, což znamenalo pro jejich občany prakticky automatické odmítnutí žádostí o azyl. Pracovní migrace byly naopak uvolněny, mj. začleněním Švýcarska do Evropského hospodářského prostoru.¹³⁴

Jihoslovanská komunita ve Švýcarsku je poměrně mladá, v dnešní „masové“ podobě vznikla až po roce 1975. Jejím základem jsou ekonomičtí migranti, kteří v druhé polovině sedmdesátých a zejména v osmdesátých letech 20. století v podstatě nahradili na pracovním trhu dělníky z Itálie. Během prvních pěti let jugoslávské krize (1991–1995) se její velikost zdvojnásobila (z 141 na 296 tisíc), na rozdíl od Německa a Rakouska ale pokračoval růst mírnějším tempem i po roce 1995, po roce 2000 se stabilizoval na úrovni kolem 350 tisíc osob.¹³⁵ Nedošlo ale ke stagnaci nebo dokonce k poklesu – jednoznačně v důsledku rozdílné skladby příchozích v letech 1991–1995, jejich značnou část tvořili klasičtí ekonomičtí migranti z chudých částí bývalé Jugoslávie – zejména Kosova, Makedonie a Srbska. Jejich setrvání v zemi pak nebylo vázáno na politické řešení jugoslávského konfliktu.¹³⁶ Mezi přistěhovalci z oblasti bývalé Jugoslávie mají nejsilnější zastoupení občané Srbska, mezi kterými převažují kosovští Albánci. V době sčítání v roce 2000 se z občanů Jugoslávie (v tehdejším územním vymezení) přihlásilo 32,5 procenta k albánskému jazyku, pokud bychom proporcčně započítali i ty, kteří se přihlásili k některému ze švýcarských úředních jazyků, můžeme předpokládat,

---

131 Tamtéž.

132 Tamtéž.

133 Tamtéž, s. 335–336.

134 Srov. Thomas STRAUBHAAR, Peter A. FISCHER, *Economic and social aspects of immigration into Switzerland*. In: H. FASSMANN, R. MÜNZ (eds.), *European migration in the late twentieth century*, s. 127–148.

135 Srov. Matthias NESKE, Edda CURRLE, *Schweiz*. In: E. CURRLE et al., *Migration in Europa – Daten und Hintergründe*, s. 351.

136 Na rozdíl od Rakouska a Německa, ve kterých byla silná komunita uprchlíků z Bosny a Hercegoviny, do Švýcarska jich přišlo jen 24,5 tisíce a poměrně úspěšná byla i jejich repatriace.

že mezi jugoslávskými občany mohli tvořit Albánci na šedesát procent (vzhledem k pravděpodobnému postupnému zvyšování albánské složky migrace v čase však pravděpodobně o něco méně), jde tedy zhruba o 125 tisíc osob. Dalších téměř 45 tisíc Albánců mělo makedonské občanství, v současnosti dosahuje počet všech Albánců v zemi asi 200 tisíc.¹³⁷ Poměrně rozšířené jsou snahy o obcházení platné švýcarské legislativy, řada Albánců pobývá v zemi nelegálně a předpokládá se existence dobře organizovaných převaděčských sítí s kriminálním pozadím, z jejichž vlivu se ilegální přistěhovalci zpravidla nedokáží vymanit. Švýcarská kosovskoalbánská komunita je po německé druhá nejpočetnější na světě, vzhledem ke geografickým podmínkám země je ale podstatně koncentrovanější (hlavně v německojazyčných oblastech).

Švýcarské obyvatelstvo má oproti jiným evropským zemím poměrně vstřícné postoje k migrantům (tvoří dvacet procent obyvatel) a k dopadům migrací,¹³⁸ což lze vztáhnout i na imigranty z prostoru bývalé Jugoslávie, kteří jsou ale přeci jen vnímáni negativněji než migranti z jižní Evropy. Latentně se i zde objevují požadavky na větší kontrolu a regulaci migrace. Vzhledem k systému přímé demokracie jsou do diskuze vtaženy poměrně široké skupiny obyvatelstva, kterým se občas podaří prosadit restriktivní změny legislativy. Azylový zákon z roku 1984 byl do roku 2007 zpřísněn devětkrát, z toho pětkrát na základě celostátního referenda (naposled v roce 2006 – mimochodem při něm získala vyšší restrikce největší podporu v centrálních a východních částech země, které jsou základnami jihoslovanských a kosovských migrantů).

Migrace ze států bývalé Jugoslávie do České republiky

Ve srovnání s předešlými státy vykazují mezinárodní migrace v prostoru České republiky řadu atypických znaků. Bývalé Československo bylo totiž od komunistického převratu v roce 1948 – s krátkodobými výkyvy směrem k liberálnějšímu přístupu – izolovanou zemí, ve které byly mezinárodní migrace pod přísnou kontrolou mocenských složek státu. Kombinace politické strnulosti totalitního režimu a ekonomického úpadku učinila z Československa zemi imigračně nepřítavnou (kromě občasných „dovozů“ pracovních sil ze zemí komunistického bloku, např. z Vietnamu, které ale rozhodně nebyly spontánní), masové emigraci zase bránily velmi omezené možnosti vystěhovat se ze země legálně a důkladná ostraha státní hranice. Početné skupiny emigrantů opustily zemi zejména po únoru 1948 a po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968.

Nepřirozený, od vývoje v západní Evropě odtržený stav se rychle mění po roce 1989. Dosud tlumené mezinárodní migrace jsou znásobeny a území České republiky se zapojuje do globálních migračních proudů. V devadesátých letech 20. století se Česká republika proměnila ze země migračně převážně zdrojové na zemi převážně tranzitní nebo cílovou a stala se v oblasti migrace součástí nárazníkové zóny oddělující západní Evropu od části východní.¹³⁹ Migranti, kteří do České republiky proudí, pokud pro ně není ČR jen tranzitní

---

137 Srov. *Eidgenössische Volkszählung 2000: Bevölkerungsstruktur, Hauptsprache und Religion*. Neuchâtel 2003.

138 Srov. Jana CHALOUPOKOVÁ, Petra ŠALAMOUNOVÁ, *Postoje k migrantům a dopadům migrace v evropských zemích*. Sociologický časopis 42, 2006, s. 57–80.

139 Srov. Claire WALLACE, *The new migration space as a buffer zone?* In: C. WALLACE, D. STOLA (eds),

zemí, jsou převážně migranty ekonomickými. Vedle osob, jejichž pobyt je na území státu legalizován, se předpokládá relativně velký počet nelegálně pobývajících cizinců.¹⁴⁰

Migrace do ČR od roku 1990 prošla velkými změnami, zejména pod vlivem rozdělení Československa a vstupu ČR do EU. V období od sametové revoluce lze vymezit čtyři charakteristické etapy:¹⁴¹

1) 1990–1992: Začaly politické reformy a ekonomické transformační procesy, vytvořily se nové migrační mechanismy, imigrace zůstává poměrně slabá a počet cizinců pobývajících dlouhodobě nebo trvale na území ČR je velmi nízký.

2) 1993–1996: Stát prošel relativně úspěšně ekonomickou transformací a udržuje si v mnoha ekonomických parametrech vedoucí postavení mezi zeměmi střední a východní Evropy, dochází ke značnému přílivu zejména ekonomických imigrantů.

3) 1997–1999: Dochází k ekonomické nerovnováze, přes urychlení transformačních procesů dochází ke zhoršení makroekonomických charakteristik, počty nových imigrantů se snižují, tempo růstu počtu cizinců výrazně polevuje.

4) od roku 2000: Dochází k ekonomickému oživení, kompetentní státní instituce se ale začínají věnovat více mezinárodním migračním problémům a přijímají nové migrační zákony a novely zpřísnující migrační politiku, počet cizinců roste rychleji než v předešlém období, nicméně tempo růstu je pomalejší než v období 1993–1996.

Počet cizinců žijících v ČR se tedy postupně zvyšuje. Podle údajů Českého statistického úřadu žilo v roce 2006 na území České republiky 321 tisíc cizinců, což představovalo 3,2 procenta obyvatelstva. Základ komunity tvoří občané Slovenska a Ukrajiny. Mezi rozdílnými typy mezinárodní migrace dominují ekonomičtí migranti. Ekonomické příčiny – zaměstnání nebo podnikatelské aktivity – v ČR tradičně dominují (86 procent v roce 2000, 51 procent v roce 2005) nad ostatními, které mohou být důvodem povolení k dlouhodobému pobytu nebo víza (studium, zdravotní ošetření, sloučení rodin, usídlení). Význam ekonomických migrantů se zvýší, zahrneme-li mezi ně i migranty nevidované (nelegální).¹⁴²

Nová imigrační situace ČR a skutečnost, že část cizinců se na území v mezidobí dlouhodobě nebo trvale usadila, postavily českou společnost koncem devadesátých let před úkol řešit otázky spojené s právním postavením cizinců a vytvořit konkrétní podmínky pro jejich integraci. Vláda ČR v této souvislosti přijala dva strategické dokumenty zpracované Ministerstvem vnitra – Zásady koncepce integrace cizinců na území ČR a Koncepci integrace cizinců na území ČR, které specifikovaly východiska a cíle politiky integrace cizinců a rozvoje vztahů mezi komunitami, včetně opatření na podporu integrace cizinců v praxi.¹⁴³ Konečná Koncepce integrace cizinců na území

Patterns of Migration in Central Europe. New York 2001, s. 72–83.

140 Srov. Zdeněk UHEREK, *Cizinecké komunity a městský prostor v České republice*. Sociologický časopis 39, 2003, s. 193–216.

141 Srov. Dušan DRBOHLAV, *Immigration and the Czech Republic (with special respect to the foreign labour force)*. International Migration Review 37, 2003, s. 194–224.

142 Srov. *Cizinci v České republice za rok 2006*. Český statistický úřad, Praha 2006.

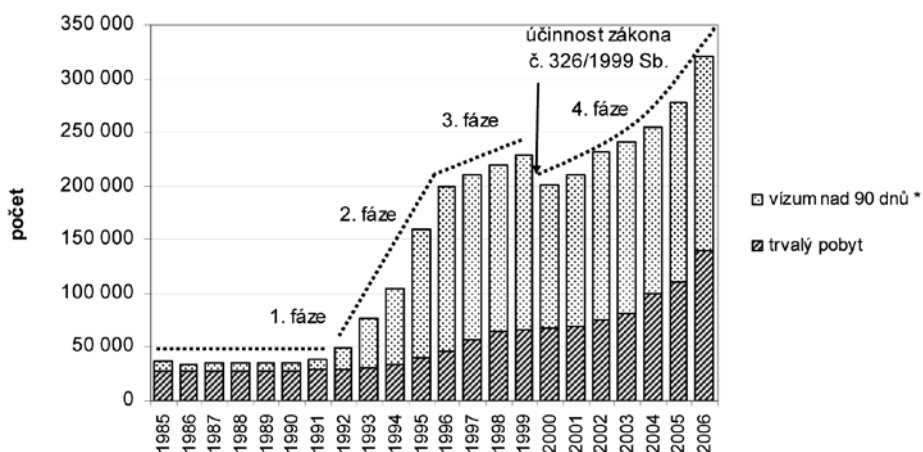
143 Do realizace Koncepce integrace cizinců na území ČR jsou zapojena ministerstva práce a sociálních věcí, vnitra, školství, mládeže a tělovýchovy, průmyslu a obchodu, kultury, pro místní rozvoj, zdravotnictví a financí a další orgány a instituce (např. Český statistický úřad, sociální partneři Rady hospodářské a sociální dohody a nestátní neziskové organizace).

ČR byla přijata usnesením vlády ČR č. 1266 ze dne 11. prosince 2000. Dokument konkretizuje opatření na podporu integrace cizinců, určuje cílovou skupinu k níž tato opatření směřují, formuluje možnosti, požadavky a úkoly cíleného působení příslušných ministerstev a dalších příslušných orgánů i institucí v oblasti podpory integrace cizinců na území ČR. Za cílovou skupinu jsou obecně považováni dlouhodobě legálně usazení cizinci, kteří žijí na území ČR nejméně po dobu jednoho roku. Uvedené skupině cizinců by měl být umožněn přímý a plnohodnotný přístup k opatřením na podporu jejich integrace, uplatňovaným vládou ČR v rámci koncepce.

Graf 7

Vývoj počtu trvale a dlouhodobě usazených cizinců v ČR v letech 1985–2006

Zdroj: *Počet cizinců v ČR*, Český statistický úřad, Praha 2006.

* V této kategorii je zahrnut od roku 2000 pobyt dlouhodobý, mezi roky 2000 a 2003 pobyt na víza nad 90 dní, od roku 2004 pobyt přechodný (občanů EU a jejich rodinných příslušníků), dlouhodobý pobyt a pobyt na víza nad 90 dnů (cizinců z třetích zemí).

Podíl migrací z oblasti bývalé Jugoslávie na jejich celkovém objemu je poměrně skromný (na konci roku 2006 tvořil podíl osob ze zemí bývalé Jugoslávie pouze 2,9 procenta ze všech cizinců v České republice)¹⁴⁴ a dlouhodobě klesá. Na rozdíl od tradičních cílových zemí není zřetelná souvislost mezi počtem těchto osob a intenzitou nucených migrací v exjugoslávském prostoru.

Z jihoslovanských komunit na území České republiky zde mají nejdelší tradici Chorvaté, kteří v zemi žijí nepřetržitě od 16. až 17. století, kdy se Morava stala nejsevernějším územím postupu obyvatelstva chorvatského původu prchajícího tehdy před Turky. Na jižní Moravě se Chorvaté usídlili ve zhruba dvou desítkách obcí. Většina

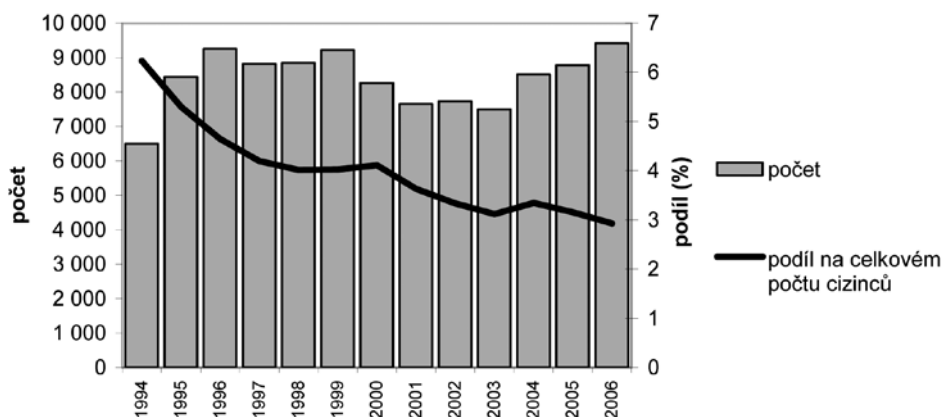
144 Srov. *Počet cizinců v ČR*, Český statistický úřad, Praha 2006 (dostupné on-line na http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/kapitola/ciz_pocet_cizincu).

z nich se postupně asimilovala, vlastní kulturní tradice, jazyk a identitu si zachovali až do konce druhé světové války ve třech obcích na Mikulovsku (Nový Přerov, Jevišovka a Dobré Pole).¹⁴⁵

Přes čilé kulturní i ekonomické vztahy mezi Čechy a Jihoslovany se od druhé poloviny 19. století na českém území nevytvořily početnější jihoslovanské krajanské komunity. Obdobím masovějšího usazování obyvatelstva z území Jugoslávie na území dnešní ČR, které vytvořilo základ dnešních krajanských komunit, jsou až šedesátá a sedmdesátá léta 20. století, kdy bylo Československo jedním z cílů jugoslávských pracovních migrací (řada jugoslávských firem se tehdy zúčastnila výstavby průmyslových podniků a infrastruktury, např. v roce 1974 šlo o 6,5 tisíce jugoslávských pracovníků).¹⁴⁶ Podobně jako v jiných zemích, kam směřovaly migrace jugoslávských pracovních sil, se část z nich usídlila dlouhodobě – jednalo se především o lidi z chudších poměrů (z chorvatského vnitrozemí, Bosny a jižního Srbska) oceňující sociální jistoty normalizačního Československa. Etnicky převažovali Chorvaté a vedle nich i příslušníci národů, které se u nás nikdy dříve neusazovaly: Srbové a v menší míře slovanští Muslimové.

Graf 8

Vývoj počtu trvale a dlouhodobě usazených občanů následnických států bývalé Jugoslávie v ČR v letech 1994–2006

Zdroj: Počet cizinců v ČR, Český statistický úřad, Praha 2006.

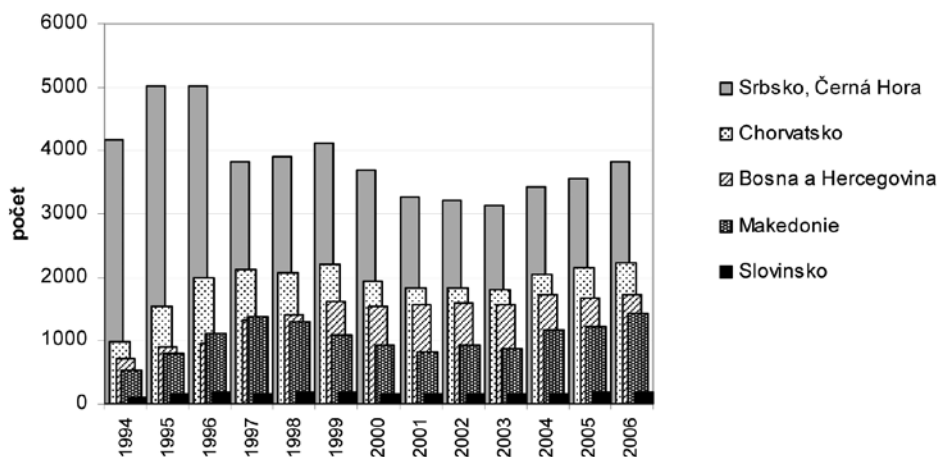
145 Po roce 1948 bylo chorvatské obyvatelstvo jako „státně nespolehlivé“ vystěhováno do různých koutů republiky a kompaktnost jejich osídlení na Moravě tím byla pravděpodobně definitivně narušena.

146 Srov. Jaroslav OTČENÁŠEK, *Imigranti z vybraných zemí bývalé Jugoslávie (po roce 1991) – Chorvaté, Srbové, Muslimové a Makedonci*. Dostupné on-line na http://www.cizinci.cz/files/clanky/128/imigranti_byvale_Jugoslavie.pdf.

Další větší počet obyvatel jihoslovanských států přišel na území České republiky v první polovině devadesátých let. V této vlně převažovali občané Jugoslávie a Makedonie, pravděpodobně až z poloviny albánského původu. Jejich příchod vyplýval z tehdejšího bezvívového režimu s Makedonií (do roku 1998) a nebyl primárně spojen s válkou v bývalé Jugoslávii, často šlo o osoby, které vnímaly ČR jako tranzitní stát na cestě do vízovými povinnostmi uzavřeného Německa nebo Švýcarska.¹⁴⁷ Z humanitárních důvodů přijala ČR vlastně jen větší počet občanů Bosny a Hercegoviny a v roce 1999 dočasně na základě dohodnutých kvót jeden tisíc uprchlíků z Kosova. Současné složení diaspory je patrné z následujícího grafu – dlouhodobě převažují občané Srbska (s větším podílem Albánců), na polovičním počtu jsou občané Chorvatska, Bosny a Hercegoviny a Makedonie (opět s větším počtem Albánců). Rozdělení občanů podle národnosti je proto pravděpodobně značně vyrovnané s přibližně shodným počtem Chorvatů, Bosňáků, Srbů a Albánců (kolem dvou tisíc), menší je počet (etnických) Makedonců a jen nepatrně jsou v ČR zastoupeni Slovinci.

Graf 9

Struktura migrantů z oblastí bývalé Jugoslávie pobývajících v ČR podle země původu (1994–2006)

Zdroj: *Počet cizinců v ČR*, Český statistický úřad, Praha 2006.

Srbové, Chorvaté a Makedonci, kteří k nám přišli před rokem 1991, pracovali převážně v průmyslu jako dělníci, technici i inženýři. Zhroucení komunistického režimu v roce 1989 jim otevřelo nové možnosti. Velká část začala podnikat, v současnosti provozují množství pizzerií, kaváren, provozoven rychlého občerstvení či restaurací. Zabývají se také dovozem balkánského zboží do ČR a vývozem českých produktů do svých domovských zemí. Další část imigrantů se zabývá cestovním ruchem. Někteří

¹⁴⁷ Srov. Filip TESAŘ, *Albánci v Česku*. Dostupné on-line na http://www.cizinci.cz/files/clanky/126/alban-ci_v_CR.pdf.

vlastní cestovní kanceláře orientované především na Chorvatsko, v menší míře pak na Slovinsko, Řecko a Turecko. Makedonci a Slovinci se zpravidla nechávají zaměstnávat, u ostatních skupin jsou častější samostatné podnikatelské aktivity.¹⁴⁸

U malé části, především Albánců, Srbů a Makedonců, lze očekávat napojení na podsvětí a aktivní spolupráci při provozu tzv. balkánské cesty pro pašování drog z Asie přes Turecko a balkánské země do ČR a dále do západní Evropy.¹⁴⁹

Vztahy mezi příslušníky jednotlivých etnik jsou víceméně bezproblémové, i když rezervované, z největší části na osobní úrovni. Také vztahy se zeměmi původu jsou rozvinuté. Chorvaté jezdí do své vlasti poměrně často. Usnadňuje jim to relativně nevelká vzdálenost mezi ČR a Chorvatskem. Ovšem větší problémy už mají Srbové, kterým komplikuje vycestování vízum na Slovensku a v Maďarsku. Velká část cizinců z oblasti bývalé Jugoslávie v ČR je vdaná či ženatá nebo žijí v partnerském svazku s Čechem. U Chorvatů je větší část svazků smíšených, zatímco u občanů Srbska (zřejmě kvůli vysokému podílu Albánců) je četnost smíšených sňatků menší. Imigranti středního věku jsou již většinou ženatí a jejich manželky za nimi přicházejí, až když si v ČR vybudují stabilnější pozici. Ti, kteří se u nás usadili ještě před rokem 1991, sami sebe označují za integrované do české společnosti, ale při sčítání lidu se většinou hlásí ke své národnosti.

III. Společné trendy vývoje migračních politik v Evropě, možné impakty imigrace z prostoru bývalé Jugoslávie

Změny německé, rakouské a švýcarské imigrační politiky a také charakteru imigrací v období po druhé světové válce odpovídají obecnému západoevropskému trendu, pro který jsou charakteristické dva výrazné zvraty: ústup od modelu najímání zahraničních dělníků v období po roce 1973 a výrazné zpřísnění azylového řízení jako reakce na jeho zjevné zneužívání ekonomickými migranty od konce osmdesátých let. Dalším charakteristickým rysem osmdesátých let 20. století (tedy ještě před jugoslávskou krizí) bylo výrazné zpolitizování migrační problematiky.¹⁵⁰

Důležitým momentem pro vnímání migrací v západní Evropě byl politický a sociální chaos provázející zánik východního bloku na konci osmdesátých a na počátku devadesátých let a – jak se ukázalo později – neoprávněné až hysterické obavy z obrovské uprchlické vlny přemísťující se po východo-západní ose spojené s obavami o zachování kulturní identity západní civilizace jako celku (viz např. německý pojem *Völkerwanderung*, evokující obrazy invaze desítek milionů moderních barbarů).¹⁵¹ Uprchlická vlna z Jugoslávie a svou podstatou skutečně do značné míry barbarské

---

148 Srov. Michaela ŠRAHŮLKOVÁ, *Migrace z území bývalé Jugoslávie do ČR po roce 1990*. Bakalářská práce. Katedra geografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2006.

149 Srov. J. OTČENÁŠEK, *Imigranti z vybraných zemí bývalé Jugoslávie*, dostupné on-line na http://www.cizinci.cz/files/clanky/128/imigranti_byvale_Jugoslavie.pdf. Obecně nejběžnějším deliktem cizinců v ČR (bez ohledu na občanství) ale bývá méně společensky závažné maření výkonu úředního rozhodnutí, což může odrážet i návyky těchto osob pocházejících většinou ze zemí s nízkou vymahatelností práva a obecně nízkou autoritou státu. Srov. *Cizinci v České republice za rok 2006*, s. 184–186.

150 Srov. S. CASTLES, M. J. MILLER, *The age of migration*, s. 9.

151 Srov. tamtéž, s. 81.

okolnosti, které k ní vedly, této představě nahrávaly snad nejvíce. Paradoxní je, že podobné obavy sdílely i vyspělejší postkomunistické země (Slovensko, Česká republika).¹⁵²

V polovině devadesátých let ovšem bylo zřejmé, že k žádnému rozsáhlému přesunu obyvatel z Východu na Západ nedojde. Faktory, které k tomu vedly, shrnují S. Castles a M. J. Miller:

a) kontrolní mechanismy zavedené západními zeměmi

b) ekonomická a politická stabilizace východní Evropy

c) absence neformálních sociálních sítí v cílových státech, které by migrantům zprostředkovaly práci a ubytování (hlavně u Rusů a Rumunů).¹⁵³

V důsledku politických diskusí, racionálních ekonomických úvah i politického pragmatismu se v devadesátých letech ve většině západoevropských hostitelských zemí začalo prosazovat faktické akceptování imigrační situace, tj. faktu, že se jedná o trvalý a v mnoha ohledech pro cílové země prospěšný proces (stárnutí populace, nedostatek pracovních sil v některých segmentech pracovního trhu), který vyžaduje spíš než restriktce regulaci. Základními prvky imigračních politik se v devadesátých letech postupně staly sociální a ekonomická (s diskusí, jestli i kulturní)¹⁵⁴ integrace cizinců kombinovaná s restriktivní imigrační kontrolou.¹⁵⁵ Možná bychom mohli s trochou nadsázky napsat, že se ruku v ruce se změnou imigračních politik v devadesátých letech vytěšňuje xenofobní představa přistěhovalce jako příživníka na jistotách sociálního státu a vytváří se obraz pro stát potřebného a „užitečného“ přistěhovalce-spolutvůrce blahobytu. Tomuto modelu přirozeně nucení migranti z krizových oblastí v různých částech světa příliš nevyhovují (nemožnost selekce podle pracovních kompetencí apod.) a je vůči nim uplatňována jiná politika. K jejímu definování v rámci rozvinuté Evropy přispěla nucená migrace z prostoru bývalé Jugoslávie snad nejvíce.

Vliv migrací vyvolaných jugoslávskou krizí na změny v evropské imigrační politice je evidentní, i když migrační pohyby z jugoslávského prostoru byly jen dílčí složkou větší migrační vlny způsobené zhroucením východního bloku (a dokonce přišly proti vrcholu „východní vlny“ se zpožděním – viz graf 10, str. 169).

Výjimečnost situace, která nastala během rozpadu Jugoslávie, postavila Evropu před problém, s kterým se už dlouhou dobu neseťkala: totální etnické konflikty na okraji prosperujícího jádra kontinentu spojené s obrovskou uprchlickou vlnou. Aplikace „strategií“ řešení podobných situací ze čtyřicátých let už nepřipadala v úvahu (rozvoj mezinárodního práva, díky technologickým změnám v dopravě i praktické časové splnutí útěku a příchodu uprchlíka do cílové země apod.). Řešení politických a humanitárních aspektů jugoslávské krize se vyvíjelo v čase ve směru minimalizace přesunu uprchlíků do třetích zemí a co nejrychlejší repatriace.

---

152 Srov. Karmen ERJAVEC, *Media construction of identity through moral panics: discourses of immigration in Slovenia*. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29, 2003, s. 83–101.

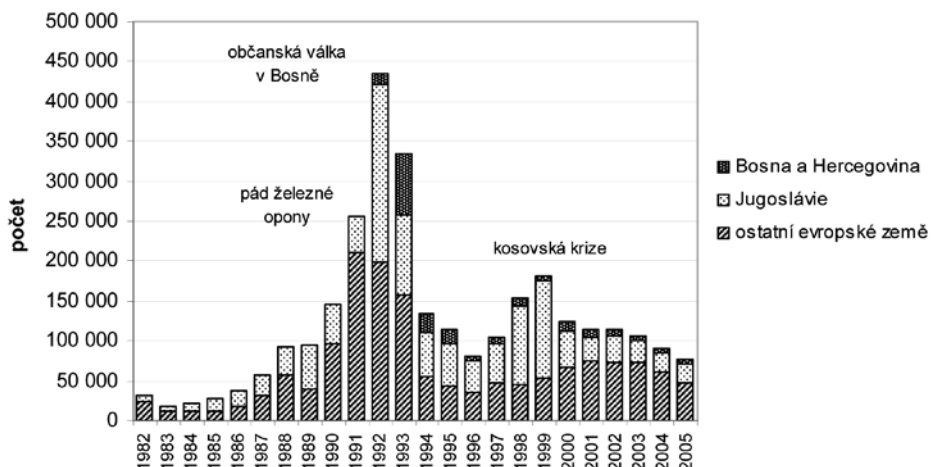
153 Srov. S. CASTLES, M. J. MILLER, *The age of migration*, s. 81.

154 Z perspektivy Německa srov. např. Douglas KLUSMEYER, *A „guiding culture“ for immigrants? Integration and diversity in Germany*. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, 2001, s. 519–532.

155 K. J. Bade ji interpreteje jako populistický ústupek xenofobním hnutím a názorům, srov. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 336.

Graf 10

Žadatelé o azyl ve vyspělých průmyslových zemích (pouze žadatelé z Evropy)

Zdroj: 2001 UNHCR Statistical Yearbook; 2005 UNHCR Statistical Yearbook, (dostupné on-line <http://www.unhcr.org/statistics.html>).

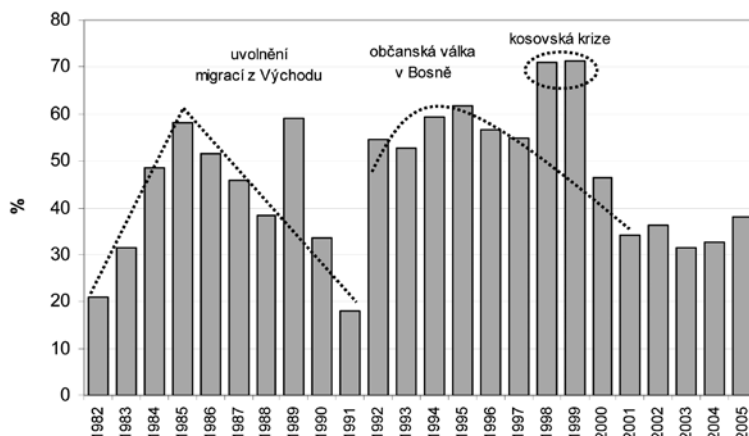
Ještě v letech 1991–1993 byli uprchlíci masově přijímáni a tolerováni, ale byl jim přiznán pouze statut dočasné ochrany. V roce 1993 většina západních zemí své hranice uprchlíkům z oblastí Jugoslávie prakticky uzavřela a zaměřila se na to, aby zůstali v bezpečných zónách geografické oblasti konfliktu.¹⁵⁶ Strategie se postupně zdokonalovala, o čemž svědčí i klesající podíl oblastí mimo bývalou Jugoslávii a Albánii na přijímání obětí tamních lokálních konfliktů: z „chorvatské“ vlny přijaly „mimojugoslávské“ země více než třetinu uprchlíků, i když polovina země se boje vůbec nedotkly, z „bosenské“ už jen třicet procent, přestože boje a etnické čistky zasáhly celé území státu, z „kosovské“ vlny jednu osminu a z „makedonské“ jen nepatrný zlomek. Další jasná tendence je rostoucí kooperace mezinárodního společenství v „distribuci“ uprchlíků mezi jednotlivé země (a tím klesající možnost svobodné volby přesídlované osoby) – ve všech vlnách přijalo z exjugoslávských zemí nejvíce uprchlíků Německo, jeho podíl v rámci této skupiny zemí se ale trvale snižoval (v chorvatské vlně téměř poloviční, z kosovské jen 15 procent).

156 Srov. Heinz FASSMANN, Rainer MÜNZ, *Migracije Istok-Zapad u Evropi od 1918–92*. Migracijske teme 11, 1995, s. 75.

Graf 11

Podíl žadatelů o azyl z Jugoslávie a z Bosny a Hercegoviny na žadatelích z Evropy

Zdroj: 2001 UNHCR Statistical Yearbook; 2005 UNHCR Statistical Yearbook, (dostupné on-line <http://www.unhcr.org/statistics.html>).

Postupně tedy vykrystalizovalo nové paradigma řešení konfliktů „jugoslávského typu“: politické úsilí je směřováno k tomu, aby byla zajištěna bezpečnost vysídlených osob přímo na místě konfliktu nebo v jeho bezprostředním okolí a tomuto cíli se také přizpůsobují konkrétní politická řešení, zejména v ohledu na rychlost a efektivitu (např. v případě kosovské krize). Právě tento fakt – spolu se změnami evropské migrační politiky – lze považovat za primární důsledek migrační vlny vyvolané rozpadem Jugoslávie.

Dalším důsledkem je zvolená vízová politika, která je vzhledem k oblastem bývalé Jugoslávie poměrně konzistentní (proto jsme se jí nezabývali jednotlivě u dílčích států). Vedle obecné snahy zabránit vstupu osobám s bezpečnostními riziky a nežádoucím ekonomickým migracím osob s kompetencemi, které nejsou v cílové zemi využitelné,¹⁵⁷ je zřetelný i trend zabránit jakýmkoliv masovým přesunům obyvatelstva, např. při případných dalších humanitárních krizích. Je přirozeně otázkou, do jaké míry jsou obavy tohoto typu na místě, tj. jestli nejsou nebezpečí z uvolnění pohybu osob přehnaná, založená na zkreslených představách o sepětí značné části migrantů s organizovaným zločinem či jejich „kulturní nepřizpůsobivostí“, nebo jen odpovědí politiků na obecné nálady ve společnosti, které nemohou být vzhledem k jejímu voličskému potenciálu ignorovány. V tomto ohledu je podružné, jestli jsou postoje veřejnosti racionální, nebo ne.

Jak již bylo uvedeno, od osmdesátých let 20. století je otázka migrací a integrace cizinců výrazně zpolitizována, je v centru zájmu veřejnosti a stává se oblíbeným tématem předvolebních kampaní. Během zkoumaného období (1991–2006) je ve všech sledovaných zemích zřetelný posun k akceptaci obav veřejného mínění a jeho volání po vyšší „kontrolě“

¹⁵⁷ Zejména z chudých jižnějších zemí „postjugoslávského“ prostoru s jistou tradicí nelegální práce.

migrací.¹⁵⁸ Vízová politika vzhledem k chudším postjugoslávským zemím se pak jeví jako nejjednodušší a pro veřejnost nejděčnější řešení, přestože její efektivita je sporná.¹⁵⁹ K tomuto stavu přispěli migranti z bývalé Jugoslávie hlavně svým počtem a svou relativní chudobou, nikoliv svými specifickými vlastnostmi nebo tím, že by přijímací státy postavili před zcela nové typy problémů. Plně to platí i o kosovských Albáncích, kteří tvoří mezi migranty z bývalé Jugoslávie nejuzavřenější a kulturně nejodlišnější skupinu.

SUMMARY

Migrations in the territory of former Yugoslavia in 1991–2006 were mostly forced and connected with a military conflict and massive breaching of human rights. Apart from that, the international migrations were strongly economically motivated. Both types of migrations were primarily oriented to the countries with already existing South Slav and Kosovo communities, and their economical aspect was even increased because of the economical breakdown and general decline.

The impact of migrations on international relations is considerable, even though only mediated. A migration policy (thus steps regulating entering, number and structure of immigrants) is perceived as having a primary influence on international relations. From this particular point of view we have to consider the impacts of every individual migration wave, or the migrations from one specific area, on international relations. In case of migrations from former Yugoslavia, there is an evident influence of the migrations caused by the Yugoslav crisis on the changes in European immigration policy during 1990's, even though the migration waves from the Yugoslav zone represented only a partial components of larger migration wave caused by the collapse of Eastern block.

The solution of political a humanitarian aspects of Yugoslav crisis has developed over time with a tendency to minimize the transfer of refugees to third countries and to reach the fastest possible repatriation. The growing cooperation of the international community on the “distribution” of refugees among individual countries (and thus the decreasing possibility of the migrant's free choice) is another trend. A new paradigm of solution of conflicts of the “Yugoslav type” arised gradually: political efforts are concentrated to ensure the safety of displaced persons directly in the place of the conflict or within its immediate surroundings, and the concrete political solutions are adjusted to this objective, particularly with respect to rapidity and effectiveness.

---

158 V Německu se pravicové strany s protipřistěhovaleckou rétorikou dostaly do několika zemských parlamentů, v Rakousku se stala protipřistěhovalecká Svobodná strana Jorga Häidera v roce 2000 součástí vládní koalice, rostou preference krajně pravicových stran v ostatních západoevropských zemích (např. v Belgii, Itálii, Velké Británii či Švédsku) a proti ekonomické imigraci se stále hlasitěji vyslovují i pravicové strany hlavního proudu (např. švýcarská Lidová strana, propagující přísnější regulaci imigrace, se v roce 2003 stala poprvé nejsilnější švýcarskou politickou stranou).

159 Vízová povinnost netvoří prakticky žádnou překážku pro organizovaný zločin, postihuje ale masy turistů i obchodníků a tím podvazuje kulturní a ekonomickou výměnu.